Repertoriul jurisprudenței

HOTĂRÂREA TRIBUNALULUI (Camera a doua)

27 iunie 2012 *

„Concurență — Înțelegeri — Piața hârtiei autocopiative — Stabilirea prețurilor — Decizie de constatare a unei încălcări a articolului 101 TFUE — Decizie adoptată ca urmare a anulării unei prime decizii — Imputarea încălcării societății-mamă, considerată în calitatea sa de autor direct — Legalitatea incriminării și a pedepsei — Securitate juridică — Caracterul personal al pedepselor — Proces echitabil — Egalitate de tratament — Termen rezonabil — Dreptul la apărare — Amenzi — Prescripție — Circumstanțe atenuante — Cooperare”

În cauza T-372/10,

Bolloré, cu sediul în Ergué-Gabéric (Franța), reprezentată de P. Gassenbach, de C. Lemaire și de O. de Juvigny, avocați,

reclamantă,

împotriva

Comisiei Europene, reprezentată de W. Mölls, de F. Castillo de la Torre și de R. Sauer, în calitate de agenți, asistați de N. Coutrelis, avocat,

pârâtă,

având ca obiect o cerere de anulare sau de modificare a Deciziei C(2010) 4160 final a Comisiei din 23 iunie 2010 privind o procedură de aplicare a articolului 101 TFUE și a articolului 53 din Acordul privind SEE (Cazul COMP/36212 – Hârtie autocopiativă),

TRIBUNALUL (Camera a doua),

compus din domnii N. J. Forwood, președinte, F. Dehousse (raportor) și J. Schwarcz, judecători,

grefier: doamna C. Kristensen, administrator,

având în vedere procedura scrisă și în urma ședinței din 1 februarie 2012,

pronunță prezenta

Hotărâre

Situația de fapt

1 În toamna anului 1996, grupul de producție a hârtiei Sappi a furnizat Comisiei Comunităților Europene informații care i-au dat acesteia motive să suspecteze existența unei înțelegeri oculte privind stabilirea prețurilor în sectorul hârtiei autocopiative.

* Limba de procedură: franceza.

2 În cursul anului 1997, Comisia a efectuat investigații în temeiul Regulamentului nr. 17 al Consiliului din 6 februarie 1962, primul regulament de punere în aplicare a articolelor [81 CE] și [82 CE] (JO 1962, 13, p. 204, Ediție specială, 08/vol. 1, p. 3), la mai mulți producători de hârtie autocopiativă, în special la Papeteries Mougeot, la Sappi și la alte societăți, printre care Koehler și Arjo Wiggins Appelton plc (denumită în continuare „AWA”).

3 Nici Copigraph, societate care face parte din acest sector de activitate, nici reclamanta, Bolloré, societatea-mamă a acesteia care o deține în proporție de 100 %, nu au fost vizate de aceste verificări.

4 În luna noiembrie 1998, reclamanta a cedat Copigraph către AWA.

5 În 1999, Comisia a adresat solicitări de informații mai multor societăți, printre care figurau AWA, Papeteries Mougeot, Divipa, Koehler și Copigraph. Astfel, la 20 decembrie 1999, Copigraph a primit o solicitare de informații din partea Comisiei.

6 La 26 iulie 2000, Comisia a adoptat o comunicare privind obiecțiunile (denumită în continuare „prima comunicare privind obiecțiunile”), pe care a adresat-o către 17 societăți, printre care se numărau Copigraph, reclamanta, în calitate de societate-mamă a Copigraph, precum și AWA, Divipa, Papeteries Mougeot, Koehler, Sappi, Stora Enso Oyj (denumită în continuare „Stora”) și Mitsubishi HiTec Paper Bielefeld GmbH.

7 În prima comunicare privind obiecțiunile, Comisia a arătat că intenționa să îi impute reclamantei încălcarea reproșată în temeiul răspunderii sale, în calitate de societate-mamă care deținea Copigraph în proporție de 100 % la momentul încălcării, pentru participarea Copigraph la înțelegere.

8 La 20 decembrie 2001, Comisia a adoptat Decizia 2004/337/CE privind o procedură de aplicare a articolului 81 [CE] și a articolului 53 din Acordul privind SEE (Cazul COMP/E-1/36.212 – Hârtie autocopiativă) (JO 2004, L 115, p. 1). În această decizie, Comisia a imputat reclamantei încălcarea nu numai în calitate de societate-mamă a Copigraph, ci și din cauza implicării sale personale și directe în activitățile înțelegerii.

9 Prin cererea introductivă depusă la grefa Tribunalului la 11 aprilie 2002 și înregistrată cu numărul T-109/02, reclamanta a introdus o acțiune în anulare împotriva Deciziei 2004/337.

10 Prin Hotărârea din 26 aprilie 2007, Bolloré și alții/Comisia (T-109/02, T-118/02, T-122/02, T-125/02, T-126/02, T-128/02, T-129/02, T-132/02 și T-136/02, Rep., p. II-947, denumită în continuare „Hotărârea Bolloré”), Tribunalul a constatat că prima comunicare privind obiecțiunile nu a permis reclamantei să ia cunoștință de obiecțiunea întemeiată pe implicarea sa personală și directă în activitățile înțelegerii și nici de faptele reținute de Comisie în Decizia 2004/337 în susținerea acestei obiecțiuni, astfel încât această societate nu a putut să își asigure apărarea, în cursul procedurii administrative, cu privire la această obiecțiune și cu privire la aceste fapte (Hotărârea Bolloré, citată anterior, punctul 79).

11 Cu toate acestea, la punctele 80 și 81 din Hotărârea Bolloré, punctul 10 de mai sus, Tribunalul a considerat că viciul constatat nu determină anularea Deciziei 2004/337 decât în măsura în care susținerile Comisiei nu pot fi dovedite în mod temeinic pe baza altor elemente reținute în această decizie și cu privire la care întreprinderile în cauză au avut ocazia să își susțină punctul de vedere. Tribunalul a adăugat că, dacă, în cadrul examinării pe fond, s-ar dovedi că în mod întemeiat Comisia a considerat că reclamanta era responsabilă pentru participarea filialei sale Copigraph la înțelegere, nelegalitatea săvârșită de Comisie nu ar fi suficientă pentru a justifica anularea deciziei menționate, deoarece nu ar fi putut avea o influență determinantă asupra dispozitivului acesteia.

12 Aceste considerații au determinat Tribunalul, după examinarea pe fond, să rețină răspunderea reclamantei pentru comportamentul ilicit al filialei sale, independent de implicarea directă a societății-mamă, și să confirme Decizia 2004/337 în măsura în care prin aceasta reclamanta era sancționată cu plata amenzii aplicate de Comisie.

13 În urma recursului introdus de reclamantă pentru, în special, încălcarea dreptului său la apărare, prin Hotărârea din 3 septembrie 2009, Papierfabrik August Koehler și alții/Comisia (C-322/07 P, C-327/07 P și C-338/07 P, Rep., p. I-7191, denumită în continuare „Hotărârea PAK”), Curtea a anulat Hotărârea Bolloré, punctul 10 de mai sus, precum și Decizia 2004/337, în măsura în care acestea se refereau la reclamantă.

14 Curtea a considerat că faptul că în Decizia 2004/337 s-a reținut răspunderea reclamantei pentru implicarea sa în calitate de societate-mamă a Copigraph, în plus față de implicarea personală a acestei societăți-mamă, nu elimina posibilitatea ca decizia menționată să fie întemeiată pe comportamente pentru care reclamanta nu a fost în măsură să își asigure apărarea (Hotărârea PAK, punctul 13 de mai sus, punctul 44).

15 Curtea a adăugat că Tribunalul a comis, așadar, o eroare de drept prin faptul că nu a dedus nicio consecință juridică din decizia sa potrivit căreia dreptul la apărare al reclamantei nu a fost respectat (Hotărârea PAK, punctul 13 de mai sus, punctul 45) și că, prin urmare, Hotărârea Bolloré, punctul 10 de mai sus, trebuia anulată în măsura în care o privea pe reclamantă (Hotărârea PAK, punctul 13 de mai sus, punctul 46).

16 Curtea, soluționând ea însăși în mod definitiv litigiul, potrivit articolului 61 primul paragraf din Statutul Curții de Justiție, a hotărât, în esență, că motivul de anulare a Deciziei 2004/337 invocat de reclamantă, întemeiat pe încălcarea dreptului la apărare, era fondat și că se impunea, așadar, anularea acestei decizii în măsura în care se referea la reclamantă (Hotărârea PAK, punctul 13 de mai sus, punctul 48).

17 Ca urmare a acestei anulări, Comisia a adoptat, la 15 septembrie 2009, o nouă comunicare privind obiecțiunile (denumită în continuare „a doua comunicare privind obiecțiunile”), pe care a adresat-o reclamantei.

18 În această comunicare, Comisia a informat reclamanta cu privire la intenția sa de a o considera răspunzătoare pentru încălcare în calitate de societate-mamă a Copigraph, precum și pentru implicarea sa directă în înțelegere (punctele 7 și 378 din a doua comunicare privind obiecțiunile).

19 Prin observațiile din 16 februarie 2010, reclamanta a răspuns la această comunicare privind obiecțiunile.

20 La 23 iunie 2010, după consultarea Comitetului consultativ în materie de înțelegeri și poziții dominante și luând în considerare raportul final al consilierului-auditor, Comisia a adoptat Decizia C(2010) 4160 final privind o procedură de aplicare a articolului 101 TFUE și a articolului 53 din Acordul privind SEE (Cazul COMP/36212 – Hârtie autocopiativă) (denumită în continuare „decizia atacată”).

21 În decizia atacată, Comisia a indicat că se dorește remedierea, prin aceasta, a nelegalității constatate de Curte în Hotărârea PAK, punctul 13 de mai sus, reluând procedura din punctul în care survenise această nelegalitate [considerentele (6) și (7) ale deciziei atacate].

22 Potrivit Comisiei, a doua comunicare privind obiecțiunile a urmărit să corecteze viciul de procedură săvârșit cu ocazia adoptării Deciziei 2004/337. Comisia a adăugat că această a doua comunicare privind obiecțiunile permisese reclamantei să se apere în ceea ce privește răspunderea sa pentru participarea la încălcare nu numai în calitate de societate-mamă pentru comportamentul ilegal al filialei sale Copigraph, ci și pentru implicarea personală și directă în înțelegere [considerentul (8) al deciziei atacate].

23 Comisia a precizat că decizia atacată a fost adoptată ca urmare a celei de a doua comunicări privind obiecțiunile și că textul acestei decizii se baza, cu privire la fond, pe cel care a condus la adoptarea Deciziei din 20 decembrie 2001 și că lua în considerare Hotărârea Bolloré, punctul 10 de mai sus, precum și Hotărârea PAK, punctul 13 de mai sus [considerentul (9) al deciziei atacate].

24 În temeiul Comunicării Comisiei din 18 iulie 1996 privind neaplicarea de amenzi sau reducerea cuantumului acestora în cauzele privind înțelegeri (JO C 207, p. 4, denumită în continuare „Comunicarea privind cooperarea”), Comisia a acordat reclamantei o reducere suplimentară a cuantumului amenzii de 5 % în plus față de cei 20 % care îi fuseseră acordați în 2001 [considerentul (473) al deciziei atacate].

25 Articolul 1 și articolul 2 primul paragraf din decizia atacată au următorul cuprins:

„*Articolul 1*

Bolloré a încălcat articolul 101 alineatul (1) TFUE și articolul 53 alineatul (1) din Acordul privind SEE prin participarea la un ansamblu de acorduri și de practici concertate în sectorul hârtiei autocopiative.

Durata încălcării este cuprinsă între luna ianuarie 1992 și luna septembrie 1995.

Articolul 2

Pentru încălcarea avută în vedere la articolul 1, se aplică Bolloré o amendă de 21 262 500 de euro.”

Procedura și concluziile părților

26 Prin cererea introductivă depusă la grefa Tribunalului la 3 septembrie 2010, reclamanta a introdus prezenta acțiune.

27 Reclamanta solicită Tribunalului:

— anularea articolelor 1 și 2 din decizia atacată;

— în subsidiar, reducerea foarte substanțială a cuantumului amenzii care îi este aplicată prin articolul 2 din decizia menționată;

— obligarea Comisiei la plata cheltuielilor de judecată.

28 Comisia solicită Tribunalului:

— respingerea acțiunii;

— obligarea reclamantei la plata cheltuielilor de judecată.

În drept

29 În susținerea acțiunii, reclamanta invocă șase motive.

30 Primul motiv este întemeiat pe încălcarea articolelor 6 și 7 din Convenția pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale, semnată la Roma la 4 noiembrie 1950 (denumită în continuare „CEDO”), și a articolelor 41, 47 și 49 din Carta drepturilor fundamentale a Uniunii Europene (JO 2007, C 303, p. 1, denumită în continuare „Carta”), întrucât sancțiunea aplicată reclamantei ar fi fost pronunțată cu încălcarea principiului legalității incriminării și a pedepselor, al securității juridice, al caracterului personal al pedepselor și al dreptului la un proces echitabil. Al doilea motiv este întemeiat pe încălcarea normelor privind prescripția. Al treilea motiv este întemeiat pe încălcarea principiului egalității de tratament. Al patrulea motiv este întemeiat pe încălcarea termenului rezonabil și al imposibilității de a se apăra din cauza trecerii timpului între încetarea încălcării și a doua comunicare privind obiecțiunile. Al

cincilea motiv este întemeiat pe încălcarea Liniilor directoare din 14 ianuarie 1998 privind metoda de stabilire a amenzilor aplicate în temeiul articolului 15 alineatul (2) din Regulamentul nr. 17 și al articolului 65 alineatul (5) [CO] (JO C 9, p. 3, Ediție specială, 08/vol. 3, p. 69, denumite în continuare „Liniile directoare"), pe încălcarea principiilor individualizării pedepselor și proporționalității și a obligației de motivare. Al șaselea motiv este întemeiat pe încălcarea Comunicării privind cooperarea, precum și pe încălcarea principiilor proporționalității și egalității de tratament.

Cu privire la primul motiv, întemeiat pe încălcarea articolelor 6 și 7 din CEDO și a articolelor 41, 47 și 49 din Cartă

Cu privire la primul aspect, întemeiat pe încălcarea principiilor legalității incriminării și a pedepselor și securității juridice, vizate la articolele 6 și 7 din CEDO și la articolele 47 și 49 din Cartă, și a principiului caracterului personal al pedepselor recunoscut de statele membre ale Uniunii Europene

31 Potrivit reclamantei, Comisia ar fi încălcat principiul legalității incriminării și a pedepselor prin sancționarea sa în calitate de societate-mamă a Copigraph. Astfel, nicio dispoziție a Regulamentului (CE) nr. 1/2003 al Consiliului din 16 decembrie 2002 privind punerea în aplicare a normelor de concurență prevăzute la articolele [101 TFUE] și [102 TFUE] (JO 2003, L 1, p. 1, Ediție specială, 08/vol. 1, p. 167) sau a Tratatului FUE nu ar prevedea posibilitatea de a sancționa o societate pentru motivul că aceasta este societatea-mamă a unui participant la o înțelegere. Principiul securității juridice ar fi încălcat prin caracterul absolut imprevizibil al răspunderii societăților-mamă. În sfârșit, sancționarea reclamantei ca societate-mamă ar încălca principiul caracterului personal al pedepselor.

32 În ceea ce privește principiul legalității incriminării și a pedepselor, Comisia răspunde, pe de o parte, că încălcarea imputată este în mod incontestabil definită la articolul 101 TFUE și, pe de altă parte, că reclamanta nu poate nega statutul de izvor de drept al jurisprudenței. În ceea ce privește principiul securității juridice, acesta nu ar fi fost încălcat. În ceea ce privește trimiterea la principiul caracterului personal al pedepselor, aceasta ar ignora temeiul răspunderii societăților-mamă pentru filialele lor.

33 Trebuie amintit că principiul legalității incriminării și a pedepsei, care face parte din principiile generale ale dreptului Uniunii aflate la baza tradițiilor constituționale comune statelor membre, a fost consacrat în egală măsură prin diferite tratate internaționale, în special prin articolul 7 din CEDO (a se vedea în acest sens Hotărârea Curții din 12 decembrie 1996, X, C-74/95 și C-129/95, Rec., p. I-6609, punctul 25, Hotărârea Curții din 28 iunie 2005, Dansk Rørindustri și alții/Comisia, C-189/02 P, C-202/02 P, C-205/02 P-C-208/02 P și C-213/02 P, Rec., p. I-5425, punctele 215-219, Hotărârea Curții din 3 mai 2007, Advocaten voor de Wereld, C-303/05, Rep., p. I-3633, punctul 49, și Hotărârea Curții din 22 mai 2008, Evonik Degussa/Comisia, C-266/06 P, nepublicată în Repertoriu, punctul 38).

34 Articolul 7 din CEDO și articolul 49 din Cartă prevăd că „[n]imeni nu poate fi condamnat pentru o acțiune sau o omisiune care, în momentul în care a fost săvârșită, nu constituia o infracțiune, potrivit dreptului național sau internațional".

35 Acest principiu al legalității incriminării și a pedepselor presupune ca legea să definească în mod clar infracțiunile și pedepsele pentru acestea. Această condiție este îndeplinită atunci când justițiabilul poate ști, plecând de la textul dispoziției pertinente și, dacă este cazul, cu ajutorul interpretării care este dată acestui text de către instanțe, care sunt acțiunile și omisiunile care angajează răspunderea sa penală (Hotărârea Advocaten voor de Wereld, punctul 33 de mai sus, punctul 50, și Hotărârea Evonik Degussa/Comisia, punctul 33 de mai sus, punctul 39).

36 În această privință, Curtea a recunoscut că rezultă din jurisprudența Curții Europene a Drepturilor Omului că noțiunea „drept" în sensul articolului 7 alineatul (1) din CEDO corespunde celei de „lege" utilizate în alte dispoziții ale aceleiași convenții și că aceasta include dreptul de origine atât legislativă, cât și jurisprudențială (Hotărârea Dansk Rørindustri și alții/Comisia, punctul 33 de mai sus, punctul 216, și Hotărârea Evonik Degussa/Comisia, punctul 33 de mai sus, punctul 40).

37 Or, după cum nu se poate contesta – și de altfel nu se contestă– faptul că încălcarea indicată în speță este clar definită la articolul 101 TFUE și la articolul 53 din Acordul privind SEE, nu poate fi contestat nici faptul că imputarea încălcării săvârșite de filială în sarcina societății-mamă, pentru motivul că aceste societăți formează o singură întreprindere în sensul dreptului concurenței al Uniunii și, prin urmare, se consideră că societatea-mamă a participat la încălcare în același mod ca și filiala sa, reiese de asemenea cu claritate din dreptul Uniunii, potrivit unei jurisprudențe care a dobândit deja vechime a Curții și a Tribunalului.

38 Astfel, în Hotărârea din 14 iulie 1972, Imperial Chemical Industries/Comisia (48/69, Rec., p. 619), Curtea a considerat că faptul că filiala are personalitate juridică distinctă nu este suficient pentru a înlătura posibilitatea ca societății-mamă să i se impute comportamentul filialei. Curtea a adăugat că aceasta poate fi situația în special atunci când filiala nu își decide în mod autonom comportamentul pe piață, ci aplică, în esență, instrucțiunile care îi sunt date de societatea-mamă (punctele 132 și 133 din hotărâre).

39 În Hotărârea din 25 octombrie 1983, AEG-Telefunken/Comisia (107/82, Rec., p. 3151), în cazul acțiunilor unei filiale deținute în proporție de 100 % de AEG, Curtea a imputat acesteia din urmă comportamentul filialei sale întemeindu-se pe prezumția potrivit căreia aceasta urma politica trasată de societatea sa mamă (punctul 50 din hotărâre).

40 În Hotărârea din 16 noiembrie 2000, Metsä-Serla și alții/Comisia (C-294/98 P, Rec., p. I-10065), Curtea a arătat că, potrivit unei jurisprudențe constante, un comportament anticoncurențial al unei societăți poate fi imputat altei societăți atunci când nu și-a stabilit în mod autonom comportamentul pe piață, ci a aplicat, în esență, directivele emise de aceasta din urmă, având în vedere în special legăturile economice și juridice care le uneau (punctul 27 din hotărâre). Curtea a adăugat că, în aceste condiții, interpretarea dată de Tribunal articolului 15 alineatul (2) din Regulamentul nr. 17 nu putea fi considerată contrară principiului legalității, întrucât reclamantele cărora li s-au imputat activitățile anticoncurențiale ale asociației care le comercializa produsele au fost obligate, în temeiul acestui articol, ca urmare a imputării respective, la plata unei amenzi pentru o încălcare ce se considera că au săvârșit-o ele însele ca urmare a imputării respective (punctul 28 din hotărâre).

41 În sfârșit, în Hotărârea din 10 septembrie 2009, Akzo Nobel și alții/Comisia (C-97/08 P, Rep., p. I-8237, punctul 58), în Hotărârea din 20 ianuarie 2011, General Química și alții/Comisia (C-90/09 P, Rep., p. I-1, punctul 37), în Hotărârea din 29 martie 2011, ArcelorMittal Luxemburg/Comisia și Comisia/ArcelorMittal Luxemburg și alții (C-201/09 P și C-216/09 P, Rep., p. I-2239, punctul 96), și în Hotărârea din 29 septembrie 2011, Arkema/Comisia (C-520/09 P, Rep., p. I-8901, punctul 38), Curtea a reafirmat că comportamentul unei filiale poate fi imputat societății-mamă în special atunci când această filială nu își decide în mod autonom comportamentul pe piață, ci aplică în esență instrucțiunile care îi sunt date de societatea-mamă.

42 Din considerațiile care precedă rezultă că, spre deosebire de ceea ce sugerează reclamanta, decizia atacată, prin care i-a fost impusă o sancțiune pentru motivul că era societate-mamă a unui participant la înțelegere împreună cu care forma o unitate economică, nu încalcă în niciun mod principiul legalității incriminării și a pedepselor.

43 În plus și spre deosebire de ceea ce susține reclamanta, condițiile răspunderii societăților-mamă pentru filialele lor nu sunt afectate în niciun mod de un „caracter absolut imprevizibil” care ar contraveni, potrivit reclamantei, principiului securității juridice.

44 Mai întâi, chiar înainte de perioada încălcării, Curtea reținuse în mod clar existența unei prezumții potrivit căreia o societate-mamă care deține 100 % din capitalul filialei sale exercită efectiv o influență decisivă asupra comportamentului acesteia (Hotărârea AEG-Telefunken/Comisia, punctul 39 de mai sus, punctul 50).

45 Ulterior, soluția astfel enunțată a făcut obiectul unei puneri în aplicare ca urmare a hotărârii citate la punctul 44 de mai sus (Hotărârea Tribunalului din 1 aprilie 1993, BPB Industries și British Gypsum/Comisia, T-65/89, Rec., p. II-389, punctele 149 și 150, Hotărârea Tribunalului din 14 mai 1998,

Stora Kopparbergs Bergslags/Comisia, T-354/94, Rec., p. II-2111, punctul 80, Hotărârea Tribunalului din 20 aprilie 1999, Limburgse Vinyl Maatschappij și alții/Comisia, T-305/94-T-307/94, T-313/94-T-316/94, T-318/94, T-325/94, T-328/94, T-329/94 și T-335/94, Rec., p. II-931, punctele 960, 961 și 984, Hotărârea Tribunalului din 30 septembrie 2003, Michelin/Comisia, T-203/01, Rec., p. II-4071, punctul 290, Hotărârea Tribunalului din 15 iunie 2005, Tokai Carbon și alții/Comisia, T-71/03, T-74/03, T-87/03 și T-91/03, nepublicată în Recueil, punctele 58-60, Hotărârea Tribunalului din 15 septembrie 2005, DaimlerChrysler/Comisia, T-325/01, Rec., p. II-3319, punctele 219-221, Hotărârile Tribunalului din 27 septembrie 2006, Akzo Nobel/Comisia, T-330/01, Rec., p. II-3389, punctele 81-83, Avebe/Comisia, T-314/01, Rec., p. II-3085, punctul 136, Jungbunzlauer/Comisia, T-43/02, Rec., p. II-3435, punctul 125, Hotărârea Tribunalului din 12 septembrie 2007, Prym și Prym Consumer/Comisia, T-30/05, nepublicată în Repertoriu, punctul 146, Hotărârea Tribunalului din 12 decembrie 2007, Akzo Nobel și alții/Comisia, T-112/05, Rep., p. II-5049, punctele 60-62, Hotărârea Tribunalului din 8 iulie 2008, Lafarge/Comisia, T-54/03, punctele 541-560, Hotărârea Tribunalului din 8 octombrie 2008, Schunk și Schunk Kohlenstoff-Technik/Comisia, T-69/04, Rep., p. II-2567, punctele 56-58, Hotărârea Tribunalului din 30 aprilie 2009, Itochu/Comisia, T-12/03, Rep., p. II-883, punctele 49-51, Hotărârile Tribunalului din 30 septembrie 2009, Akzo Nobel și alții/Comisia, T-175/05, nepublicată în Repertoriu,punctele 91 și 92, și Hoechst/Comisia, T-161/05, Rep., p. II-3555, punctul 59).

46 Această din urmă constatare, privind punerea în aplicare a soluției desprinse în urma Hotărârii AEG-Telefunken/Comisia, punctul 39 de mai sus, nu este deloc repusă în discuție prin trimiterea pe care o face reclamanta la punctul 198 din Concluziile avocatului general Bot prezentate în cauza în care s-a pronunțat Hotărârea ArcelorMittal Luxemburg/Comisia, punctul 41 de mai sus (Rep., p. I-2239), precizându-se că, în această hotărâre (punctele 95-100), Curtea nu a urmat propunerile formulate de avocatul general la punctul 213 din concluzii.

47 În ceea ce privește argumentul potrivit căruia răspunderea societăților-mamă ar fi imprevizibilă, deoarece ar fi bazată pe noțiunea de întreprindere, ea însăși imprecisă și în constantă evoluție, acesta trebuie să fie respins.

48 Astfel, împrejurarea că noțiunea de întreprindere se aplică unor modalități potențial variate de a exercita o activitate economică, întrucât, potrivit jurisprudenței, întreprinderea în dreptul concurenței al Uniunii cuprinde orice entitate care exercită o activitate economică, indiferent de statutul juridic al acestei entități și de modul său de finanțare, și că noțiunea de întreprindere, plasată în acest context, trebuie să fie înțeleasă în sensul că desemnează o unitate economică, chiar dacă, din punct de vedere juridic, această unitate economică este constituită din mai multe persoane fizice sau juridice (a se vedea Hotărârea din 10 septembrie 2009, Akzo Nobel și alții/Comisia, punctul 41 de mai sus, punctele 54 și 55 și jurisprudența citată), nu afectează cu nimic faptul că noțiunea de întreprindere, ca unitate economică, este identificată și previzibilă în ceea ce privește relațiile dintre societățile-mamă și filialele deținute în proporție de 100 %.

49 Pe de altă parte, împrejurarea că Comisia poate aplica sancțiunea numai filialei sau numai societății-mamă sau amândurora nu încalcă în niciun mod principiul securității juridice, care impune ca normele să fie clare și precise și urmărește să garanteze previzibilitatea situațiilor și a relațiilor juridice (Hotărârea Curții din 15 septembrie 2005, Irlanda/Comisia, C-199/03, Rec., p. I-8027, punctul 69).

50 Astfel, posibilitatea Comisiei de a aplica sancțiunea uneia și/sau celeilalte entități, societate-mamă și filială, care formează o întreprindere care a încălcat articolul 101 TFUE sau articolul 53 din Acordul privind SEE decurge în mod clar din natura solidară, amintită de jurisprudența citată la punctul 45 de mai sus, a răspunderii lor (a se vedea de asemenea în acest sens Hotărârea Curții din 2 octombrie 2003, Aristrain/Comisia, C-196/99 P, Rec., p. I-11005, punctul 99, *in fine*, și Hotărârea Dansk Rørindustri și alții/Comisia, punctul 33 de mai sus, punctul 118, *in fine*).

51 În sfârșit, în ceea ce privește argumentul potrivit căruia sancționarea reclamantei ar încălca principiul caracterului personal al pedepselor, potrivit căruia nimeni nu poate fi pedepsit decât pentru faptele proprii, este suficient să se arate că acest argument ignoră temeiul răspunderii societății-mamă, care nu este o răspundere obiectivă pentru faptele altuia, ci o răspundere subiectivă și de natură personală.

52 Astfel, și după cum a amintit Curtea, dreptul concurenței al Uniunii se întemeiază pe principiul răspunderii personale a entității economice care a săvârșit încălcarea. Or, dacă societatea-mamă face parte din această unitate economică, se consideră că ea răspunde în solidar cu celelalte persoane juridice care constituie această unitate pentru încălcările dreptului concurenței. Într-adevăr chiar dacă societatea-mamă nu participă direct la încălcare, într-o astfel de ipoteză, ea exercită o influență decisivă asupra filialelor care au participat la aceasta. De aici rezultă că, în acest context, răspunderea societății-mamă nu poate fi considerată o răspundere independentă de culpă (Hotărârea din 10 septembrie 2009, Akzo Nobel și alții/Comisia, punctul 41 de mai sus, punctul 77). Într-o astfel de împrejurare, societatea-mamă este sancționată pentru o încălcare pe care se consideră că a săvârșit-o ea însăși (Hotărârea Metsä-Serla și alții/Comisia, punctul 40 de mai sus, punctul 34, și Hotărârea Schunk Kohlenstoff-Technik și alții/Comisia, punctul 45 de mai sus, punctul 74).

53 În consecință, primul aspect al primului motiv trebuie respins. Din considerațiile care precedă rezultă că reclamanta susține în mod eronat că decizia atacată încalcă principiile legalității incriminării și a pedepselor, securității juridice și caracterului personal al pedepselor. Prezentul aspect al primului motiv trebuie, așadar, să fie respins.

Cu privire la al doilea aspect, întemeiat pe faptul că condițiile de audiere a reclamantei încalcă dreptul la un proces echitabil, vizat la articolul 6 din CEDO și la articolele 41 și 47 din Cartă, precum și cerința imparțialității

54 În cadrul prezentului aspect al primului motiv, reclamanta susține, în esență, că dreptul său la un proces echitabil a fost încălcat de Comisie. Astfel, reclamanta nu ar fi fost audiată de „judecătorii săi”, întrucât niciunul dintre membrii colegiului Comisiei nu a asistat la audierea sa. În plus, cerința de imparțialitate a procedurii, atât obiectivă, cât și subiectivă, nu ar fi fost respectată.

55 Comisia răspunde că nu este o instanță. Faptul că niciunul dintre membrii săi nu a asistat la audiere nu ar vicia cu nimic procedura, care este una administrativă. În ceea ce privește critica vizând încălcarea cerinței de imparțialitate, ar fi lipsită de relevanță, întrucât ar fi întemeiată pe ipoteza că Comisia ar fi o instanță. De altfel, Comisia, care nu neagă deloc faptul că este supusă acestei cerințe, ar fi respectat-o.

56 În ceea ce privește, mai întâi, argumentul întemeiat pe faptul că dreptul la un proces echitabil al reclamantei ar fi fost încălcat pentru motivul că aceasta din urmă nu a fost audiată de „judecătorii săi”, acesta trebuie să fie respins.

57 Astfel, această argumentație este întemeiată pe premisa că Comisia ar fi o instanță în sensul articolului 6 din CEDO și al articolului 47 din Cartă. Or, reiese dintr-o jurisprudență constantă că Comisia nu este o instanță în sensul acestor dispoziții (Hotărârea Curții din 29 octombrie 1980, van Landewyck și alții/Comisia, 209/78-215/78 și 218/78, Rec., p. 3125, punctul 81, Hotărârea Tribunalului din 14 mai 1998, Enso Española/Comisia, T-348/94, Rec., p. II-1875, punctul 56, și Hotărârea Lafarge/Comisia, punctul 45 de mai sus, punctul 38).

58 În plus, în ceea ce privește mai precis faptul că niciunul dintre membrii colegiului Comisiei nu a asistat la audierea reclamantei, această împrejurare nu este de natură să vicieze procedura administrativă desfășurată la Comisie.

59 Astfel, într-o cauză în care reclamanta invoca exact absența membrilor Comisiei de la audierea sa, Curtea a decis că, în cadrul procedurii administrative în domeniul concurenței, nimic nu se opune informării membrilor Comisiei însărcinați cu adoptarea unei decizii prin care se aplică amenzi cu privire la rezultatele audierii de către persoane mandatate de Comisie pentru a realiza această audiere (Hotărârea Curții din 15 iulie 1970, Buchler/Comisia, 44/69, Rec., p. 733, punctele 19-23).

60 Această soluție, întemeiată pe natura administrativă – și nu jurisdicțională – a procedurii în fața Comisiei, a fost adoptată în contextul Regulamentului nr. 99/63/CEE al Comisiei din 25 iulie 1963 privind audierile prevăzute la articolul 19 alineatele (1) și (2) din Regulamentul nr. 17 (JO L 127,

p. 2268) și, mai precis, al articolului 9 alineatul (1) din acesta. Soluția rămâne valabilă în contextul Regulamentului (CE) nr. 773/2004 al Comisiei din 7 aprilie 2004 privind desfășurarea procedurilor puse în aplicare de Comisie în temeiul articolelor [101 TFUE] și [102 TFUE] (JO L 123, p. 18, Ediție specială, 08/vol. 1, p. 242) și, mai precis, al articolului 14 alineatul (1) din acesta.

61 Din considerațiile precedente rezultă că argumentul întemeiat pe încălcarea dreptului la un proces echitabil, pentru motivul că reclamanta „nu a fost audiată de judecătorii săi", este nefondat.

62 În continuare, trebuie să se examineze argumentația reclamantei potrivit căreia cerința de imparțialitate, atât obiectivă, cât și subiectivă, a procedurii nu a fost respectată.

63 În primul rând, reclamanta arată că Comisia încalcă cerința de imparțialitate obiectivă prin cumularea funcțiilor de examinare și de sancționare.

64 Trebuie să se arate însă că acest argument, ca și trimiterea realizată de reclamantă în acest context la Hotărârea Curții Europene a Drepturilor Omului Dubus S.A. împotriva Franței, nr. 5242/04 din 11 iunie 2009, se bazează, din nou, pe premisa eronată că Comisia ar fi o instanță în sensul articolului 6 din CEDO și al articolului 47 din Cartă.

65 Desigur, după cum arată de altfel însăși Comisia, aceasta trebuie să respecte, în cursul procedurii administrative, principiile generale ale dreptului Uniunii (a se vedea Hotărârea Tribunalului din 15 martie 2000, Cimenteries CBR și alții/Comisia, T-25/95, T-26/95, T-30/95-T-32/95, T-34/95-T-39/95, T-42/95-T-46/95, T-48/95, T-50/95-T-65/95, T-68/95-T-71/95, T-87/95, T-88/95, T-103/95 și T-104/95, Rec., p. II-491, punctul 718 și jurisprudența citată), printre care figurează dreptul la un proces echitabil, amintit la articolul 6 din CEDO și la articolul 47 din Cartă, și printre ale cărui manifestări se numără cerința de imparțialitate, care se pretinde că a fost încălcată.

66 Faptul că Comisia, organ administrativ, exercită atât funcția de examinare, cât și pe cea de sancționare a încălcărilor articolului 101 TFUE nu constituie însă o încălcare a acestei cerințe de imparțialitate, întrucât deciziile sale sunt supuse controlului instanței Uniunii (a se vedea în acest sens Hotărârea Enso Española/Comisia, punctul 57 de mai sus, punctele 56-64, și Hotărârea Tribunalului din 11 martie 1999, Aristrain/Comisia, T-156/94, Rec., p. II-645, punctele 102 și 103).

67 Împrejurarea că decizia atacată a fost adoptată după anularea de către instanța Uniunii a unei prime decizii nu pune în niciun mod sub semnul întrebării această apreciere.

68 În al doilea rând, reclamanta arată că Comisia a încălcat cerința de imparțialitate subiectivă prin conduita și prin declarațiile sale înainte și în cursul procedurii care a condus la adoptarea deciziei atacate.

69 Reclamanta amintește, pe de o parte, anumite declarații ale membrului Comisiei însărcinat cu politica de concurență în ceea ce privește cauze de „readoptare" a deciziilor anulate pentru motive procedurale, pe de altă parte, anumiți termeni utilizați de Comisie pentru a desemna prezenta procedură și, în sfârșit, anumiți termeni din decizia atacată, din care ar reieși că această decizie nu ar fi constituit, pentru Comisie, decât o „formalitate administrativă" al cărei rezultat nefavorabil reclamantei nu ar fi fost sub semnul întrebării.

70 Mai precis, chiar înainte de declanșarea procedurii actuale, membrul Comisiei însărcinat cu politica de concurență nu ar fi ascuns, în comunicate de presă referitoare la cauze de „readoptare" anterioare, soarta pe care Comisia intenționa să o rezerve întreprinderilor în privința cărora instanța Uniunii a recunoscut că le-au fost încălcate drepturile. Astfel, acesta ar fi indicat că „întreprinderile p[uteau] să aibă, așadar, certitudinea că nu se [vor sustrage], din motive de procedură, amenzilor aplicate în cauzele privind înțelegerile" și că „Comisia adres[a] un mesaj clar potrivit căruia participanții la o înțelegere nu se pot sustrage aplicării amenzilor pentru motive de procedură".

71 Pe de altă parte, termenii utilizați de Comisie pentru a desemna prezenta procedură ar lăsa loc la puține îndoieli în ceea ce privește finalitatea sa primordială și rezultatul programat: în comunicatul său de presă cu privire la decizia atacată, Comisia ar arăta că a „readoptat" decizia față de reclamantă și ar descrie prezenta procedură în decizia atacată ca o simplă „reluare" a procedurii inițiale, iar nu ca o procedură nouă.

72 În sfârșit, obiectul celei de a doua comunicări privind obiecțiunile ar fi fost, conform declarației Comisiei, acela de a comunica reclamantei noua obiecțiune referitoare la participarea sa personală. În această privință, împrejurarea că Comisia pare să se mire de faptul că reclamanta „a profitat" de această procedură pentru a răspunde la prima obiecțiune privind rolul său în calitate de societate-mamă ar demonstra că prezenta procedură nu constituie, pentru Comisie, decât o „simplă formalitate administrativă".

73 Trebuie arătat că afirmația Comisiei privind determinarea sa de a nu permite membrilor înțelegerilor anticoncurențiale să se sustragă sancțiunilor dreptului Uniunii din motive procedurale nu este deloc o manifestare de părtinire, ci pur și simplu afirmarea unei voințe clare, pe deplin conforme cu misiunea care îi este încredințată, de a remedia, de la caz la caz, neregulile de procedură constatate, pentru a nu reduce eficacitatea dreptului concurenței al Uniunii.

74 Pe de altă parte, nu există nicio părtinire în faptul că Comisia a reluat procedura din punctul în care a fost constatată nelegalitatea. În această privință, reiese din jurisprudență că anularea unui act al Uniunii nu afectează în mod obligatoriu actele pregătitoare ale acestuia (a se vedea Hotărârea Curții din 12 noiembrie 1998, Spania/Comisia, C-415/96, Rec., p. I-6993, punctul 32 și jurisprudența citată), procedura care vizează înlocuirea actului anulat putând fi reluată, în principiu, de la momentul exact în care a intervenit nelegalitatea (Hotărârea Curții din 15 octombrie 2002, Limburgse Vinyl Maatschappij și alții/Comisia, C-238/99 P, C-244/99 P, C-245/99 P, C-247/99 P, C-250/99 P-C-252/99 P și C-254/99 P, Rec., p. I-8375, punctul 73).

75 În speță, nelegalitatea a rezultat dintr-o diferență între Decizia 2004/337 și prima comunicare privind obiecțiunile, această decizie stabilind în sarcina reclamantei, pentru prima dată, răspunderea pentru încălcare și în calitatea sa de autor direct. Prin adresarea către reclamantă a unei noi comunicări privind obiecțiunile prin care i se invoca răspunderea și în această calitate, Comisia a remediat nelegalitatea constatată de Curte.

76 Faptul că Comisia, în comunicatul său de presă în versiunea în limba engleză referitor la decizia atacată, a arătat că „readoptase" o decizie – versiunea în limba franceză menționând „adoptarea unei noi decizii" – nu dovedește în niciun mod faptul că Comisia a fost părtinitoare împotriva reclamantei în cadrul procedurii care a condus la această decizie.

77 Reclamanta nu stabilește în niciun mod că Comisia ar fi văzut în reluarea procedurii o „simplă formalitate administrativă", în sensul că această instituție nu ar fi acordat nicio importanță elementelor invocate de reclamantă în această procedură. Dimpotrivă, reiese că Comisia a adoptat decizia atacată, care cuprinde de altfel o reducere a cuantumului amenzii aplicate reclamantei, la capătul unei proceduri în contradictoriu și luând în considerare elementele invocate de reclamantă.

78 Mai mult și în măsura în care reclamanta urmărește să denunțe o pretinsă prejudecată a Comisiei în privința sa, trebuie amintit că existența unei încălcări trebuie să fie apreciată exclusiv în funcție de elementele de probă prezentate de Comisie. Astfel, în cazul în care, la sfârșitul procedurii administrative, se stabilește în mod efectiv existența unei încălcări, proba unei manifestări premature de către Comisie, în cursul procedurii menționate, a convingerii acesteia că încălcarea în cauză există nu este de natură să afecteze existența probei propriu-zise a încălcării. Singura chestiune pertinentă este, în fond, aceea dacă încălcarea este sau nu este dovedită (Hotărârea Cimenteries CBR și alții/Comisia, punctul 65 de mai sus, punctul 726, și Hotărârea Tribunalului din 5 aprilie 2006, Degussa/Comisia, T-279/02, Rec., p. II-897, punctul 414).

79 Din considerațiile care precedă rezultă că motivul întemeiat pe încălcarea cerinței de imparțialitate trebuie să fie respins.

80 Întrucât niciunul dintre aspectele primului motiv de anulare nu este întemeiat, acesta din urmă trebuie să fie respins.

81 În ceea ce privește continuarea examinării prezentei acțiuni, trebuie arătat că cel de al doilea motiv, întemeiat pe încălcarea normelor privind prescripția în domeniul aplicării de sancțiuni, nu poate, prin definiție, să vizeze decât aplicarea amenzii, iar nu constatarea încălcării înseși (a se vedea în acest sens Hotărârea Tribunalului din 6 octombrie 2005, Sumitomo Chemical și Sumika Fine Chemicals/Comisia, T-22/02 și T-23/02, Rec., p. II-4065, punctele 40-64, și Hotărârea Tribunalului din 16 noiembrie 2006, Peróxidos Orgánicos/Comisia, T-120/04, Rec., p. II-4441, punctul 18). Prin urmare, cel de al doilea motiv va fi examinat după motivele care urmăresc să conteste legalitatea deciziei atacate în ceea ce privește constatarea încălcării.

82 În aceste condiții, examinarea prezentei acțiuni trebuie să fie continuată cu cel de al treilea motiv.

Cu privire la al treilea motiv, întemeiat pe încălcarea principiului egalității de tratament

83 Reclamanta susține că a fost tratată în mod inegal în decizia atacată în raport cu Stora. Aceasta, societate-mamă, ca și reclamanta, a unei filiale care a participat la încălcare, nu ar fi fost sancționată în calitatea sa de societate-mamă, spre deosebire de reclamantă, deși Stora era în continuare, la momentul primei comunicări privind obiecțiunile și spre deosebire de reclamantă, acționară minoritară a fostei sale filiale și era unul dintre liderii mondiali pe piața hârtiei.

84 Comisia arată că Stora se afla într-o situație diferită față de reclamantă la momentul Deciziei 2004/337. În orice caz, o întreprindere nu s-ar putea sustrage stabilirii răspunderii sale în dreptul concurenței pentru simplul fapt că alte întreprinderi au fost tratate în mod diferit. În sfârșit, Comisia s-ar bucura, odată identificată întreprinderea care a săvârșit încălcarea, de o putere discreționară în ceea ce privește alegerea destinatarului deciziei și a debitorului amenzii.

85 Potrivit jurisprudenței, principiul egalității de tratament impune ca situații comparabile să nu fie tratate într-un mod diferit și ca situații diferite să nu fie tratate în același mod, cu excepția cazului în care un astfel de tratament este justificat în mod obiectiv (Hotărârea Curții din 13 decembrie 1984, Sermide, 106/83, Rec., p. 4209, punctul 28, și Hotărârea Tribunalului din 14 mai 1998, BPB de Eendracht/Comisia, T-311/94, Rec., p. II-1129, punctul 309).

86 Trebuie să se constate, de la bun început, că, contrar celor susținute de reclamantă, Stora și aceasta din urmă nu se aflau în situații comparabile.

87 Astfel, deși aceste societăți erau într-adevăr, amândouă, societăți-mamă ale unor filiale implicate în încălcare și erau, în acest temei, destinatare ale primei comunicări privind obiecțiunile, totuși numai în cazul grupului Bolloré Comisia a constatat că societatea-mamă era răspunzătoare de încălcare și în calitatea sa de autor direct. Astfel, în considerentul (355) al Deciziei 2004/337, apoi în considerentul (376) al deciziei atacate, Comisia a precizat în mod expres că existau probe care implicau reclamanta în mod direct în încălcare.

88 Aceste circumstanțe indicate de Comisie nu puteau decât să contribuie la întărirea probei influenței decisive a reclamantei asupra filialei sale în perioada încălcării și, așadar, a răspunderii sale ca societate-mamă, în timp ce, dimpotrivă, în ceea ce o privește pe Stora, Comisia a arătat, în considerentul (360) al Deciziei 2004/337, apoi în considerentul (31) al deciziei atacate, că activitățile grupului Stora în domeniul hârtiei autocopiative fuseseră exercitate „direct” de filiala Stora Feldmühle AG până la sfârșitul lui 1992, aceste activități fiind concentrate, începând cu anul 1993, în cadrul unei noi filiale a filialei Stora Feldmühle AG.

89 Aceste constatări ale Comisiei stabilesc în mod suficient că societățile-mamă ale grupurilor Stora și Bolloré nu se aflau în situații comparabile în perioada încălcării și, prin urmare, că stabilirea răspunderii pentru încălcare în sarcina reclamantei în calitate de societate-mamă, deși Stora nu a fost în cele din urmă sancționată în această calitate, nu încalcă principiul egalității de tratament.

90 În ceea ce privește circumstanțele că Stora era în continuare, ulterior perioadei încălcării și spre deosebire de reclamantă, acționară a fostei sale filiale și era activă pe piața mondială a hârtiei, acestea nu afectează cu nimic constatările de la punctul precedent.

91 Dincolo de considerațiile suficiente care precedă, trebuie arătat că, în cadrul grupului Bolloré, filiala implicată în încălcare (Copigraph) încetase orice activitate în luna decembrie 1999 și era puțin probabil, la momentul adoptării Deciziei 2004/337, ca aceasta să poată plăti o amendă. Dimpotrivă, filiala Stora, cedată între timp grupului Mitsubishi, era în plină activitate la momentul adoptării Deciziei 2004/337.

92 Aceste fapte, deși, desigur, nu explică, prin ele însele, de ce Stora nu a fost sancționată în anul 2001 ca societate-mamă, în timp ce reclamanta a fost sancționată, clarifică totuși contextul adoptării Deciziei 2004/337 și necesitatea concretă în care se afla Comisia, pentru a asigura eficacitatea deciziei sale și caracterul său disuasiv în privința reclamantei, de a sancționa societatea-mamă, mai degrabă decât filiala sa, acum fără activitate, în timp ce, în cazul Stora, aceleași obiective puteau fi atinse prin intermediul filialei.

93 În sfârșit, și în orice caz, trebuie amintit că, de vreme ce o întreprindere, prin comportamentul său, a încălcat articolul 101 TFUE, aceasta nu poate să nu fie deloc sancționată pentru motivul că altor operatori economici nu le-au fost aplicate amenzi, chiar dacă, precum în speță, instanța comunitară nu este sesizată cu situația acestora din urmă (Hotărârea Curții din 31 martie 1993, Ahlström Osakeyhtiö și alții/Comisia, C-89/85, C-104/85, C-114/85, C-116/85, C-117/85 și C-125/85-C-129/85, Rec., p. I-1307, punctul 197, Hotărârea Tribunalului din 5 decembrie 2006, Westfalen Gassen Nederland/Comisia, T-303/02, Rec., p. II-4567, punctul 141, și Hotărârea Tribunalului din 1 iulie 2008, Compagnie maritime belge/Comisia, T-276/04, Rep., p. II-1277, punctul 94).

94 Având în vedere considerațiile care precedă, se impune respingerea prezentului motiv.

Cu privire la al patrulea motiv, întemeiat pe încălcarea termenului rezonabil și pe imposibilitatea de a se apăra din cauza trecerii timpului între încetarea încălcării și a doua comunicare privind obiecțiunile

95 Reclamanta reproșează Comisiei faptul că i-a notificat a doua comunicare privind obiecțiunile într-un termen nerezonabil, respectiv la mai mult de 14 ani după producerea faptelor. Această durată ar fi rezultatul faptului că Comisia a persistat în menținerea unei prime decizii, pe care Curtea a anulat-o ulterior.

96 Trecerea timpului între încetarea încălcării și a doua comunicare privind obiecțiunile ar fi împiedicat reclamanta să se apere împotriva obiecțiunii privind răspunderea sa în calitate de societate-mamă a Copigraph. Astfel, aceasta ar trebui acum să se apere pentru prima dată în ceea ce privește materialitatea faptelor imputate Copigraph, fapte pentru care ea nu ar fi trebuit să răspundă în cadrul procedurii inițiale și în legătură cu care nu ar fi fost în măsură, în orice caz, să se apere în cadrul procedurii menționate.

97 Această trecere a timpului ar fi împiedicat de asemenea reclamanta să se apere împotriva obiecțiunii privind participarea sa personală la încălcare.

98 Comisia susține că succesiunea procedurilor în speță demonstrează că termenul nu este deloc nerezonabil. Aceasta amintește că, în ceea ce privește aplicarea amenzii, principiul termenului rezonabil este pus în aplicare prin normele privind prescripția.

99 Trimiterea la un termen de 14 ani ar face abstracție de prima comunicare privind obiecțiunile și de Decizia 2004/337. În plus, durata procedurii în fața instanței Uniunii nu poate fi luată în considerare. În ceea ce privește faptul că Comisia ar fi „persistat” în menținerea Deciziei 2004/337, acesta nu îi poate fi imputat.

100 În ceea ce privește susținerea că trecerea timpului între încetarea încălcării și a doua comunicare privind obiecțiunile ar fi afectat dreptul la apărare al reclamantei, aceasta nu ar fi demonstrată.

101 În ceea ce privește răspunderea reclamantei în calitate de societate-mamă a Copigraph, a doua comunicare privind obiecțiunile nu ar fi diferită de prima. Or, reclamanta ar fi fost în măsură să își asigure apărarea cu privire la acest aspect în anul 2000 și să conteste materialitatea faptelor, dacă ar fi dorit să facă acest lucru. Faptul că nu a făcut-o ar fi rezultatul libertății sale de a-și alege apărarea. În ceea ce privește faptul că reclamanta nu ar fi fost implicată de la început în procedură, Comisia amintește că faza în contradictoriu a procedurii începe cu comunicarea privind obiecțiunile, că întreprinderile nu au niciun drept să facă obiectul unei inspecții și că maniera în care aceasta desfășoară investigația nu poate depinde de circumstanțe proprii fiecărei întreprinderi. În plus, în acțiunea împotriva Deciziei 2004/337, reclamanta și-ar fi arătat capacitatea de a se apăra cu privire la fond.

102 În ceea ce privește răspunderea reclamantei pentru participarea sa personală la încălcare, Comisia consideră de asemenea că nu este dovedită incapacitatea reclamantei de a se apăra. Împrejurările de fapt expuse în decizia atacată ar fi aceleași ca și cele expuse în Decizia 2004/337 și ar fi fost cunoscute de reclamantă. Atenționată cu privire la răspunderea sa atât în calitate de societate-mamă, cât și ca angajator al persoanelor care au participat la reuniunile cartelului, reclamanta nu a contestat niciodată materialitatea faptelor atât timp cât acești angajați se aflau încă în serviciul său, ci a invocat argumentul numai după plecarea acestora.

103 Trebuie amintit că, în temeiul principiului termenului rezonabil, care constituie un principiu general de drept al Uniunii și care este amintit în articolul 47 alineatul (2) din Cartă, Comisia are obligația de a respecta, în cadrul procedurilor sale administrative, un termen rezonabil (a se vedea în acest sens Hotărârea din 15 octombrie 2002, Limburgse Vinyl Maatschappij și alții/Comisia, punctul 74 de mai sus, punctul 179, și Hotărârea Tribunalului din 30 septembrie 2003, Aristoteleio Panepistimio Thessalonikis/Comisia, T-196/01, Rec., p. II-3987, punctul 229).

104 În această privință, potrivit unei jurisprudențe constante, caracterul rezonabil al duratei unei asemenea proceduri administrative trebuie apreciat în funcție de circumstanțele proprii fiecărei cauze și în special de contextul acesteia, de diferitele etape procedurale care au fost urmate, de complexitatea cauzei, precum și de importanța acesteia pentru diferitele persoane interesate (Hotărârea din 15 octombrie 2002, Limburgse Vinyl Maatschappij și alții/Comisia, punctul 74 de mai sus, punctul 187, Hotărârea Tribunalului din 16 septembrie 1999, Partex/Comisia, T-182/96, Rec., p. II-2673, punctul 177, și Hotărârea Aristoteleio Panepistimio Thessalonikis/Comisia, punctul 103 de mai sus, punctul 230).

105 În plus, trebuie amintit că depășirea unui termen rezonabil, chiar presupunând că ar fi dovedită, nu justifică în mod necesar anularea deciziei. Astfel, în ceea ce privește aplicarea normelor privind concurența, depășirea termenului rezonabil poate reprezenta un motiv de anulare, în cazul unei decizii prin care se constată încălcări, numai în cazul în care s-a stabilit că încălcarea acestui principiu a adus atingere dreptului la apărare al întreprinderilor avute în vedere. În afara acestei ipoteze specifice, nerespectarea obligației de a se pronunța într-un termen rezonabil nu are incidență asupra validității procedurii administrative în temeiul Regulamentului nr. 17 și al Regulamentului nr. 1/2003 (Hotărârea Curții din 17 decembrie 1998, Baustahlgewebe/Comisia, C-185/95 P, Rec., p. I-8417, punctul 49, Hotărârea Curții din 21 septembrie 2006, Technische Unie/Comisia, C-113/04 P, Rec., p. I-8831, punctele 47 și 48, și Hotărârea Tribunalului din 18 iunie 2008, Hoechst/Comisia, T-410/03, Rep., p. II-881, punctul 227; a se vedea de asemenea Concluziile avocatului general Kokott prezentate în cauza în care s-a pronunțat Hotărârea Curții din 25 octombrie 2011, Solvay/Comisia, C-110/10 P, Rep., p. I-10439, punctele 95-106).

106 În speță, reclamanta susține, în esență, că, întrucât i-a adresat, la mai mult de 14 ani după încetarea încălcării investigate, cea de a doua comunicare privind obiecțiunile, Comisia a încălcat termenul rezonabil și a adus atingere dreptului său la apărare. Astfel, din cauza acestei comunicări tardive, reclamanta ar fi fost lipsită de posibilitatea concretă de a se apăra, atât în calitatea sa de societate-mamă a Copigraph, cât și în calitatea sa de autor direct al încălcării. Reclamanta observă că durata procedurii este, în esență, rezultatul faptului că Comisia a adoptat în decembrie 2001 și a continuat să mențină, în pofida acțiunii pe care a introdus-o reclamanta, o decizie pe care Curtea a anulat-o ulterior prin Hotărârea PAK, punctul 13 de mai sus, pentru încălcarea dreptului la apărare.

107 În ceea ce privește problema dacă termenul rezonabil a fost respectat în speță, trebuie, mai întâi, să se amintească faptul că existența caracterului rezonabil al duratei unei proceduri administrative este apreciată în funcție de contextul acesteia și de diferitele etape procedurale care au fost urmate (a se vedea jurisprudența citată la punctul 104 de mai sus). Simpla luare în considerare a termenului de 14 ani indicat de reclamantă, făcându-se abstracție de contextul și de diferitele etape ale cauzei, nu poate permite să se răspundă la întrebarea dacă Comisia a respectat cerința termenului rezonabil.

108 În speță, prima comunicare privind obiecțiunile a fost adresată reclamantei la 26 iulie 2000, respectiv la patru ani și zece luni de la încetarea încălcării și la trei ani și șase luni de la începerea investigației, care a survenit în ianuarie 1997. În ceea ce privește Decizia 2004/337, aceasta a intervenit la un an și cinci luni după prima comunicare privind obiecțiunile.

109 Trebuie să se considere că aceste durate nu au depășit termenul rezonabil, având în vedere în special numărul mare de întreprinderi vizate de verificările preliminare, apoi de procedura în contradictoriu. În plus, și după cum arată Comisia, reclamanta nu a susținut, în acțiunea formulată împotriva Deciziei 2004/337 sau în prezenta acțiune, că Comisia ar fi încălcat, în acest stadiu al procedurii, termenul rezonabil.

110 Cel mult, reclamanta reproșează Comisiei că a implicat-o tardiv în procedura administrativă, într-un moment în care Copigraph fusese oricum deja cedată altui grup. Această critică este examinată la punctele 139-154 de mai jos.

111 În ceea ce privește procedura jurisdicțională inițiată prin acțiunea introdusă în cauza T-109/02, trebuie arătat că perioada în care instanța Uniunii a examinat legalitatea Deciziei 2004/337, iar apoi validitatea Hotărârii Bolloré, punctul 10 de mai sus, nu poate fi luată în considerare în cadrul stabilirii duratei procedurii desfășurate la Comisie (a se vedea în acest sens Hotărârea Limburgse Vinyl Maatschappij și alții/Comisia, punctul 45 de mai sus, punctul 123, și Hotărârea Tribunalului din 25 iunie 2010, Imperial Chemical Industries/Comisia, T-66/01, Rep., p. II-2631, punctul 102). În plus, în Hotărârea PAK, punctul 13 de mai sus (punctele 146-149), Curtea a arătat în mod expres că durata procedurii în fața Tribunalului nu depășise termenul rezonabil.

112 La 15 septembrie 2009, respectiv la 12 zile după anularea Deciziei 2004/337 de către Curte în Hotărârea PAK, punctul 13 de mai sus, Comisia a adresat reclamantei a doua comunicare privind obiecțiunile. Adoptarea deciziei atacate a intervenit apoi la 23 iunie 2010, respectiv la puțin mai mult de nouă luni după această comunicare privind obiecțiunile. Și în acest caz trebuie să se considere că durata procedurii administrative desfășurate de Comisie după anularea Deciziei 2004/337 nu a depășit termenul rezonabil.

113 Din considerațiile care precedă rezultă că perioada de 14 ani scursă între încetarea încălcării și a doua comunicare privind obiecțiunile își găsește explicația într-o succesiune de etape procedurale dintre care niciuna nu a depășit termenul rezonabil.

114 Reclamanta susține totuși că încălcarea termenului rezonabil s-a confirmat. Astfel, ținând seama de dreptul oricărei persoane de beneficia, în ceea ce privește problemele sale, de un tratament într-un termen rezonabil din partea instituțiilor Uniunii (articolul 47 din Cartă), Comisia nu ar fi avut dreptul

de a o investiga și de a o sancționa pentru obiecțiuni notificate cu mai mult de 14 ani după petrecerea faptelor. Reclamanta observă că această durată extrem de lungă este, în esență, rezultatul faptului că Comisia a adoptat în decembrie 2001 și a continuat să mențină, în pofida acțiunii introduse de reclamantă, o decizie pe care Curtea a anulat-o ulterior prin Hotărârea PAK, punctul 13 de mai sus, pentru încălcarea dreptului la apărare.

115 În măsura în care, prin acest argument, reclamanta încearcă să se prevaleze de încălcarea termenului rezonabil pentru a obține anularea deciziei atacate în ceea ce privește amenda independent chiar de aspectul dacă încălcarea este stabilită, trebuie amintit că, potrivit jurisprudenței, deși depășirea unui termen rezonabil poate justifica, în anumite condiții, anularea unei decizii prin care se constată o încălcare a normelor privind concurența, soluția nu poate fi aceeași atunci când se contestă cuantumul amenzilor aplicate prin această decizie din moment ce dreptul Comisiei de a aplica amenzi este guvernat de o reglementare care a instituit în această privință un termen de prescripție (Hotărârea Tribunalului din 19 martie 2003, CMA CGM și alții/Comisia, T-213/00, Rec., p. II-913, punctul 321, și Hotărârea din 18 iunie 2008, Hoechst/Comisia, punctul 105 de mai sus, punctul 220).

116 Or, Regulamentul (CEE) nr. 2988/74 al Consiliului din 26 noiembrie 1974 privind termenele de prescripție a acțiunilor și a aplicării sancțiunilor conform normelor Comunității Economice Europene privind transporturile și concurența (JO L 319, p. 1, Ediție specială, 07/vol. 1, p. 78), apoi Regulamentul nr. 1/2003, care i-a urmat în domeniul concurenței, au instituit o reglementare completă care guvernează în detaliu termenele în care Comisia este îndreptățită, fără să aducă atingere exigenței fundamentale referitoare la securitatea juridică, să aplice amenzi întreprinderilor care fac obiectul unor proceduri de aplicare a normelor de concurență ale Uniunii. În această privință, trebuie să se sublinieze că, în materie de amenzi, în cadrul aplicării normelor de concurență ale Uniunii, rezultă din articolul 25 alineatul (5) din Regulamentul nr. 1/2003 [anterior articolul 2 alineatul (3) din Regulamentul nr. 2988/74] că termenul de prescripție expiră după 10 ani dacă prescripția este întreruptă conform articolului 25 alineatul (3) din Regulamentul nr. 1/2003 [anterior articolul 2 alineatul (1) din Regulamentul 2988/74], astfel încât Comisia nu poate, sub sancțiunea împlinirii termenului de prescripție, să întârzie pe o perioadă nedeterminată decizia sa cu privire la amenzi (Hotărârea CMA CGM și alții/Comisia, punctul 115 de mai sus, punctul 324, și Hotărârea din 18 iunie 2008, Hoechst/Comisia, punctul 105 de mai sus, punctul 223).

117 În prezența acestei reglementări, trebuie înlăturată orice considerație legată de obligația Comisiei de a-și exercita dreptul de a aplica amenzi într-un termen rezonabil (Hotărârea CMA CGM și alții/Comisia, punctul 115 de mai sus, punctul 324, și Hotărârea din 18 iunie 2008, Hoechst/Comisia, punctul 105 de mai sus, punctul 224; a se vedea de asemenea în acest sens Hotărârea Curții din 14 iulie 1972, Geigy/Comisia, 52/69, Rec., p. 787, punctele 20-22, și Hotărârea Imperial Chemical Industries/Comisia, punctul 38 de mai sus, punctele 46-49).

118 În consecință, în măsura în care reclamanta invocă încălcarea termenului rezonabil pentru a obține anularea deciziei atacate în ceea ce privește amenda indiferent de aspectul dacă încălcarea este dovedită, această pretenție trebuie să fie respinsă.

119 În măsura în care reclamanta invocă încălcarea termenului rezonabil pentru a obține anularea deciziei atacate în ceea ce privește constatarea încălcării, chiar în lipsa unei atingeri aduse dreptului său la apărare, trebuie arătat că, potrivit jurisprudenței constante amintite la punctul 105 de mai sus, depășirea termenului rezonabil poate reprezenta un motiv de anulare, în cazul unei decizii prin care se constată încălcări ale dreptului comunitar al concurenței, numai în cazul în care s-a stabilit că încălcarea acestui principiu a adus atingere dreptului la apărare al întreprinderilor avute în vedere. În afara acestei ipoteze specifice, nerespectarea obligației de a se pronunța într-un termen rezonabil nu are incidență asupra validității procedurii administrative în temeiul Regulamentului nr. 17 și al Regulamentului nr. 1/2003.

120 Apoi, în ceea ce privește critica adusă Comisiei pentru că a menținut Decizia 2004/337 în pofida acțiunii introduse împotriva acestei decizii, este suficient să se amintească, pe de o parte, că, potrivit articolului 278 TFUE, „[a]cțiunile cu care este sesizată Curtea de Justiție a Uniunii Europene nu au

efect suspensiv” și, pe de altă parte, că un act este prezumat a fi valid atât timp cât nu a fost anulat (a se vedea în acest sens Hotărârea Curții din 8 iulie 1999, Hoechst/Comisia, C-227/92 P, Rec., p. I-4443, punctul 69, și Hotărârea Curții din 12 februarie 2008, CELF și ministre de la Culture et de la Communication, C-199/06, Rep., p. I-469, punctul 60).

121 În ceea ce privește contestarea dreptului Comisiei de a relua procedura administrativă după anularea, prin Hotărârea PAK, punctul 13 de mai sus, a Deciziei 2004/337, trebuie amintit că, în temeiul articolului 266 TFUE, instituției emitente a actului anulat îi revine obligația să ia măsurile impuse de hotărârea de anulare.

122 În Hotărârea PAK, punctul 13 de mai sus, după ce a arătat că era necesar ca în comunicarea privind obiecțiunile să se indice în ce calitate i se impută unei întreprinderi faptele reținute (punctul 39 din hotărâre), Curtea a decis că reclamanta nu putea să prevadă, potrivit primei comunicări privind obiecțiunile, că, în Decizia 2004/337, Comisia înțelegea să îi impute încălcarea și în temeiul implicării personale și directe în activitățile înțelegerii (punctul 40 din hotărâre).

123 Curtea nu s-a antepronunțat cu privire la aspectul dacă reclamanta s-ar afla în imposibilitatea de a se apăra. Aceasta a reținut numai că faptul că în decizia în litigiu s-a reținut răspunderea reclamantei pentru implicarea sa în calitate de societate-mamă a Copigraph, în plus față de implicarea personală a acestei societăți-mamă, nu elimină posibilitatea ca decizia menționată să fie întemeiată pe comportamente pentru care reclamanta nu a fost în măsură să își asigure apărarea (punctul 44 din hotărâre).

124 Reiese din cele de mai sus că niciun element din aprecierile Curții nu interzicea Comisiei, în temeiul măsurilor de executare a Hotărârii PAK, punctul 13 de mai sus, să adreseze reclamantei o nouă comunicare privind obiecțiunile prin care să invoce răspunderea acesteia din urmă nu numai în calitatea sa de societate-mamă a Copigraph, ci și în calitatea sa de autor direct al încălcării.

125 Astfel, contrar celor susținute de reclamantă, Comisia nu a încercat să remedieze încălcarea dreptului la apărare constatată de Curte prin adoptarea unei măsuri pur formale.

126 Dimpotrivă, prin a doua comunicare privind obiecțiunile, Comisia, prin notificarea reclamantei cu privire la invocarea răspunderii sale nu numai în calitate de societate-mamă a Copigraph, ci și în calitatea sa de autor direct, a pus în aplicare Hotărârea PAK, punctul 13 de mai sus, deschizând o nouă procedură în contradictoriu care oferea reclamantei posibilitatea de a se apăra cu privire la ansamblul obiecțiunilor.

127 Cu toate acestea, se pune întrebarea dacă reclamanta, după cum a obiectat în răspunsul său la a doua comunicare privind obiecțiunile, apoi în prezenta acțiune, a fost plasată, din cauza trecerii timpului până la această comunicare privind obiecțiunile, în imposibilitatea de a se apăra împotriva obiecțiunilor pe care le conținea.

128 Astfel, într-o asemenea situație, pentru care sarcina probei incumbă reclamantei (a se vedea în acest sens Hotărârea Technische Unie/Comisia, punctul 105 de mai sus, punctul 61), ar trebui să se concluzioneze că adoptarea deciziei atacate a avut loc cu încălcarea dreptului său la apărare.

129 Este necesar, prin urmare, să se examineze obiecția reclamantei întemeiată pe imposibilitatea sa de a se apăra din cauza trecerii timpului între încetarea încălcării și a doua comunicare privind obiecțiunile, mai întâi în ceea ce privește imputarea încălcării în sarcina sa în calitate de societate-mamă a Copigraph și, în continuare, în ceea ce privește imputarea încălcării în sarcina sa în calitate de autor direct.

130 În ceea ce privește, mai întâi, imputarea încălcării în sarcina reclamantei în calitate de societate-mamă a Copigraph, reclamanta susține că nu mai este în măsură să se apere. Astfel, întrucât obiecțiunile Comisiei referitoare la acțiunile Copigraph au fost notificate direct acestei societăți în prima

comunicare privind obiecțiunile, reclamanta nu ar fi trebuit să răspundă ea însăși. Așadar, aceasta s-ar fi apărat numai cu privire la elementele care caracterizau propria răspundere în calitate de societate-mamă, și anume cu privire la comportamentul său în calitate de entitate care controlează Copigraph. Or, reclamanta, unica destinatară a celei de a doua comunicări privind obiecțiunile, ar trebui acum să se apere și împotriva obiecțiunilor referitoare la acțiunile Copigraph, ceea ce ar fi imposibil în practică, din cauza trecerii timpului.

131 Reclamanta adaugă că, în orice ipoteză, se afla, încă de la prima procedură administrativă, în imposibilitatea de a se apăra cu privire la acțiunile Copigraph din cauza deficiențelor Comisiei în desfășurarea acestei proceduri. Prin urmare, reclamanta ar fi *a fortiori* în această situație și în prezent.

132 În ceea ce privește, în primul rând, argumentul întemeiat pe faptul că reclamanta nu ar fi trebuit să răspundă, în prima procedură administrativă, pentru acțiunile Copigraph, trebuie amintit că prima comunicare privind obiecțiunile a fost notificată atât reclamantei, cât și Copigraph și că, din cauza unității economice formate de aceste două societăți, acțiunile imputate Copigraph erau și cele ale reclamantei, în privința acesteia din urmă fiind invocată răspunderea pentru o încălcare pe care se considera că a săvârșit-o ea însăși (a se vedea punctul 52 de mai sus).

133 Împrejurarea că prima comunicare privind obiecțiunile trata, separat, problema imputabilității încălcării în sarcina reclamantei și descrierea faptelor ilicite însele dovedește numai faptul că problema imputabilității încălcării în sarcina reclamantei necesita explicații specifice. Astfel cum arată Comisia, aceste explicații nu făceau însă decât să se adauge la descrierea faptelor ilicite, fără să le înlocuiască în ceea ce privește societatea-mamă. Astfel, și spre deosebire de ceea ce susține reclamanta, aceste explicații nu formau o obiecțiune diferită de o altă obiecțiune care ar fi fost imputată numai filialei. Aceste explicații nu permiteau reclamantei să considere că descrierea faptelor ilicite nu o privea.

134 Reclamanta obiectează că poziția Comisiei „este periculoasă întrucât nu se poate cere în mod logic unei societăți care contestă controlul pe care îl exercită asupra unei alte societăți să își asume în apărarea sa răspunderea pentru acțiunile acestei societăți”.

135 Trebuie să se constate că această obiecție ignoră jurisprudența referitoare la răspunderea personală a societăților-mamă în cazul existenței unei unități economice cu filialele lor, care era consacrată la momentul faptelor. În plus, nu există, în sine, o contradicție în a invoca, în subsidiar față de o apărare întemeiată pe lipsa unității economice între societatea-mamă și filială, o apărare care vizează faptele ilicite însele.

136 În sfârșit, și în măsura în care această obiecție sugerează că nu s-ar putea cere în mod legitim unei societăți-mamă care pretinde că nu are control asupra filialei sale să dețină, în același timp, elemente care să îi permită să se apere împotriva faptelor săvârșite de filiala sa, respectiva obiecție trebuie să fie respinsă.

137 Astfel, fie nu există un control efectiv al societății-mamă asupra filialei și, în acest caz, problema răspunderii societății-mamă nici măcar nu se pune, cu consecința că este puțin important pentru aceasta că este obligată să se apere cu privire la acțiunile filialei, fie un astfel de control există și, în acest caz, îi revine, oricum, societății-mamă obligația de a dispune, fie printr-o conservare în arhivele sale, fie prin orice alt mijloc, de elementele care îi permit să se apere împotriva stabilirii răspunderii personale în sarcina sa în calitate de societate-mamă care formează o unitate economică cu filiala sa (a se vedea în acest sens Hotărârea din 30 septembrie 2009, Hoechst/Comisia, punctul 45 de mai sus, punctul 171).

138 Din considerațiile care precedă rezultă că argumentul reclamantei întemeiat pe faptul că nu era vizată de elementele din prima comunicare privind obiecțiunile care vizau faptele ilicite trebuie să fie respins.

139 În al doilea rând, trebuie analizat argumentul potrivit căruia reclamanta se afla în orice caz, încă de la prima procedură administrativă și din cauza deficiențelor Comisiei în desfășurarea acestei proceduri, în imposibilitatea de a se apăra cu privire la faptele imputate Copigraph.

140 Reclamanta susține că a fost implicată prea târziu de către Comisie în această procedură administrativă, deși deja cedase Copigraph în noiembrie 1998, împreună cu toate arhivele sale, unui terț și că Copigraph încetase orice activitate. Din această cauză, reclamanta s-ar fi aflat, încă de la prima procedură administrativă, în incapacitatea de a se apăra în ceea ce privește faptele ilicite săvârșite de Copigraph. Reclamanta ar fi *a fortiori* în această situație și în prezent.

141 Reclamanta reproșează Comisiei că, spre deosebire de celelalte întreprinderi sancționate în această cauză, nu a fost informată cu privire la procedura în curs, deși Comisia dispunea de la început de toate informațiile cu privire la legăturile dintre reclamantă și Copigraph. Astfel, reclamanta ar fi fost tratată mai puțin favorabil decât celelalte întreprinderi a căror răspundere a fost invocată.

142 Trebuie amintit că procedura administrativă în materie de concurență se împarte în două etape distincte și succesive, care au fiecare o logică internă proprie, și anume o fază preliminară de investigare, pe de o parte, și o fază în contradictoriu, pe de altă parte. Faza preliminară de investigare, în timpul căreia Comisia utilizează competențele de investigare prevăzute de Regulamentul nr. 17, apoi de Regulamentul nr. 1/2003 și care durează până la comunicarea privind obiecțiunile, este destinată să permită Comisiei reunirea tuturor elementelor relevante care confirmă sau nu confirmă existența unei încălcări a normelor de concurență și adoptarea unei prime poziții cu privire la direcția, precum și la continuarea care trebuie date procedurii. În schimb, faza în contradictoriu, care se întinde de la momentul comunicării privind obiecțiunile până la adoptarea deciziei finale, trebuie să permită Comisiei să se pronunțe definitiv asupra încălcării imputate (a se vedea în acest sens Hotărârea Limburgse Vinyl Maatschappij și alții/Comisia, punctul 74 de mai sus, punctele 181-183, Hotărârea Curții din 21 septembrie 2006, Nederlandse Federatieve Vereniging voor de Groothandel op Elektrotechnisch Gebied/Comisia, C-105/04 P, Rec., p. I-8725, punctul 38, și Hotărârea Tribunalului din 8 iulie 2008, AC-Treuhand/Comisia, T-99/04, Rep., p. II-1501 punctul 47).

143 Doar la începutul etapei în contradictoriu a procedurii administrative întreprinderea este informată, prin intermediul comunicării privind obiecțiunile, cu privire la toate elementele esențiale pe care Comisia se întemeiază în acest stadiu al procedurii și această întreprindere dispune de un drept de acces la dosar în vederea garantării exercitării efective a dreptului său la apărare (a se vedea în acest sens Hotărârea Limburgse Vinyl Maatschappij și alții/Comisia, punctul 74 de mai sus, punctele 315 și 316, Hotărârea Nederlandse Federatieve Vereniging voor de Groothandel op Elektrotechnisch Gebied/Comisia, punctul 142 de mai sus, punctul 47, și Hotărârea Curții din 25 ianuarie 2007, Dalmine/Comisia, C-407/04 P, Rep., p. I-829, punctul 59).

144 În consecință, faza preliminară de investigare nu are ca obiectiv să permită întreprinderilor să se apere, ci să permită Comisiei să reunească toate elementele necesare, această instituție având libertatea de a-și alege modul în care desfășoară investigația și de a strânge informații de la întreprinderi în legătură cu care consideră că se pot afla în posesia unor informații utile. Comisia nu are nicio obligație să își adreseze solicitările de informații sau să adreseze aceleași întrebări în stadiul investigației preliminare tuturor întreprinderilor pe care le bănuiește că au participat la o încălcare. Astfel, trebuie să se constate că existența unei astfel de obligații ar fi de natură să aducă atingere libertății de acțiune a Comisiei în cadrul investigațiilor sale în domeniul concurenței și, prin urmare, eficacității acestora (a se vedea în acest sens Hotărârea Tribunalului din 8 iulie 2004, Corus UK/Comisia, T-48/00, Rec., p. II-2325, punctul 212).

145 Desigur, în ceea ce privește respectarea unui termen rezonabil, Curtea a stabilit, în esență, că aprecierea originii eventualelor obstacole în calea exercitării eficiente a dreptului la apărare nu trebuie să fie limitată la etapa în contradictoriu a procedurii administrative, ci trebuie extinsă la ansamblul acestei proceduri, referindu-se la durata totală a acesteia (Hotărârea Nederlandse Federatieve Vereniging voor de Groothandel op Elektrotechnisch Gebied/Comisia, punctul 142 de mai sus, punctele 49 și 50, Hotărârea Technische Unie/Comisia, punctul 105 de mai sus, punctele 54 și 55, și Hotărârea Curții din 29 septembrie 2011, Elf Aquitaine/Comisia, C-521/09 P, Rep., p. I-8947, punctul 118).

146 Considerații similare se aplică aspectului dacă și în ce măsură Comisia are obligația de a furniza entității vizate, încă din etapa preliminară de investigare, anumite informații cu privire la obiectul și la scopul investigării, care i-ar acorda acesteia posibilitatea de a menține eficacitatea apărării sale în cadrul etapei în contradictoriu (Hotărârea Elf Aquitaine/Comisia, punctul 145 de mai sus, punctul 119).

147 Aceasta nu înseamnă însă că Comisia are, în toate cazurile, obligația să avertizeze o anumită entitate, încă înainte de adoptarea primei măsuri în privința acesteia, în legătură cu posibilitatea însăși a existenței unor măsuri de investigare sau a unor acuzații întemeiate pe dreptul concurenței al Uniunii (a se vedea Hotărârea Elf Aquitaine/Comisia, punctul 145 de mai sus, punctul 120 și jurisprudența citată).

148 În plus, Curtea a statuat deja că principiul răspunderii personale nu interzice Comisiei să aibă în vedere mai întâi sancționarea societății care este autorul unei încălcări a normelor de concurență înainte de a cerceta dacă, eventual, încălcarea poate fi imputată societății-mamă a acesteia (Hotărârea Curții din 24 septembrie 2009, Erste Group Bank și alții/Comisia, C-125/07 P, C-133/07 P, C-135/07 P și C-137/07 P, Rep., p. I-8681, punctul 82, și Hotărârea Elf Aquitaine/Comisia, punctul 145 de mai sus, punctul 121).

149 Astfel, în măsura în care destinatarului unei comunicări privind obiecțiunile i s-a oferit posibilitatea să își prezinte în mod eficient, în cursul procedurii în contradictoriu administrative, punctul de vedere asupra caracterului veridic și pertinent al faptelor și al circumstanțelor invocate de Comisie, aceasta din urmă nu este în principiu obligată, contrar celor afirmate de recurentă, să îi adreseze acestui destinatar o măsură de investigare anterior trimiterii comunicării privind obiecțiunile (Hotărârea Elf Aquitaine/Comisia, punctul 145 de mai sus, punctul 122).

150 În consecință, spre deosebire de ceea ce sugerează reclamanta, Comisia nu avea nicio obligație de a o implica mai devreme decât a făcut-o în prima procedură administrativă.

151 În orice caz, reclamanta, care are acces la dosarul Comisiei, nu susține în fața Tribunalului afirmația sa potrivit căreia această instituție ar fi dispus, de la începutul procedurii, de toate informațiile cu privire la legăturile sale cu Copigraph. Deși nu îi revine Tribunalului sarcina de a se substitui reclamantei în administrarea probei care îi revine acesteia, trebuie să se constate că singurul element prezentat în fața Tribunalului și care dovedește, conferindu-i dată certă, informarea Comisiei cu privire la legăturile dintre Copigraph și reclamantă nu este un document din 1996 sau din 1997, ci pare să fie răspunsul Copigraph din 10 februarie 2000 la solicitarea de informații din 20 decembrie 1999. Această solicitare de informații urma direct informației furnizate de AWA Comisiei prin scrisoarea din 9 decembrie 1999, potrivit căreia această societate nu achiziționase Copigraph decât în noiembrie 1998. Așadar, Comisia a solicitat direct Copigraph informații cu privire la activitatea sa înainte de această achiziție. În primul paragraf al răspunsului său, Copigraph a informat Comisia cu privire la legăturile sale cu reclamanta. Aceste informații furnizate în februarie 2000 sunt cele care, reluate aproape identic în prima comunicare privind obiecțiunile, au motivat trimiterea acestei comunicări privind obiecțiunile reclamantei în calitatea sa de societate-mamă.

152 În ceea ce privește argumentul întemeiat pe faptul că reclamanta ar fi cedat Copigraph împreună cu arhivele sale și nu ar fi mai fi avut, așadar, mijloacele pentru a se apăra, acesta trebuie să fie respins. Astfel, pe de o parte, îi incumbă reclamantei sarcina de a asigura, în contextul vânzării Copigraph, conservarea, în propriile registre și arhive sau prin orice alt mijloc, de exemplu, un drept de acces la arhivele transferate, elementele care să îi permită să reconstituie activitatea filialei sale, cu scopul de a dispune de probele necesare pentru a se putea apăra în ipoteza unor acțiuni în justiție sau administrative (a se vedea în acest sens Hotărârea din 30 septembrie 2009, Hoechst/Comisia, punctul 45 de mai sus, punctul 171). Pe de altă parte, a admite acest argument ar însemna să se repună în discuție însuși dreptul Comisiei de a investiga o societate-mamă după vânzarea filialei sale.

153 Din considerațiile care precedă rezultă că, în măsura în care reclamanta s-a aflat într-adevăr, după cum susține, în incapacitatea de a se apăra împotriva invocării răspunderii sale, în a doua procedură administrativă, în calitatea sa de societate-mamă a Copigraph, această incapacitate nu a rezultat în niciun mod din trecerea timpului între încetarea încălcării și a doua comunicare privind obiecțiunile sau din greșeli ale Comisiei, ci numai din circumstanțe imputabile reclamantei.

154 În plus, cu titlu suplimentar, trebuie să se observe că susținerea potrivit căreia reclamanta nu ar fi fost în măsură, încă de la prima procedură administrativă, să se apere în legătură cu faptele ilicite nu este convingătoare. Astfel, reclamanta nu contestă că nu a invocat acest argument în acțiunea în cauza T-109/02. Dacă însă această susținere ar fi avut vreo substanță, cu siguranță că reclamanta nu ar fi omis să o invoce cu ocazia acțiunii sale împotriva Deciziei 2004/337. În plus, în aceeași acțiune, reclamanta s-a apărat, în realitate, în ceea ce privește faptele ilicite însele, întrucât a contestat durata încălcării și a susținut că Copigraph nu avusese decât un rol de imitator în înțelegere.

155 În concluzie, trebuie respins argumentul potrivit căruia, din cauza trecerii timpului între încetarea încălcării și a doua comunicare privind obiecțiunile, reclamanta nu ar fi fost în măsură să se apere în cea de a doua procedură administrativă împotriva invocării răspunderii sale în calitate de societate-mamă a Copigraph.

156 În continuare, este necesar să se examineze afirmația reclamantei potrivit căreia nici în ceea ce privește imputarea încălcării în calitatea sa de autor direct aceasta nu a putut să se apere din cauza trecerii timpului între încetarea încălcării și a doua comunicare privind obiecțiunile.

157 În acest cadru, trebuie arătat de la bun început că elementele celei de a doua comunicări privind obiecțiunile pe care s-a întemeiat Comisia în decizia atacată pentru a reține răspunderea reclamantei în calitatea sa de autor direct se referă exclusiv la participarea unor angajați ai reclamantei la reuniuni ale cartelului [a se vedea punctul 376 din a doua comunicare privind obiecțiunile și considerentul (376) al deciziei atacate]. După cum reiese din considerentul (377) al deciziei atacate, poziția Comisiei nu este deloc întemeiată pe aderarea reclamantei la Association of European Manufacturers of Carbonless Paper (Asociația producătorilor europeni de hârtie autocopiativă, AEMCP), implicată în încălcare.

158 Comisia a reținut, așadar, ca dovadă a implicării directe a reclamantei în înțelegere, faptul că doi dintre angajații săi, domnul V. (directorul uzinei de hârtie a reclamantei din Thonon-les-Bains și șeful diviziei „Hârtii speciale” a reclamantei) și subordonatul său, domnul B. (care ocupa o funcție în cadrul departamentului de vânzări al fabricii de hârtie a reclamantei din Thonon-les-Bains), asistaseră la reuniuni ale cartelului.

159 Trebuie arătat că nici calitatea de angajați ai reclamantei a acestor două persoane, nici realitatea participării lor la reuniuni ale cartelului nu sunt contestate de reclamantă în acțiunea sa. Prezenta acțiune nu cuprinde, astfel, nici în cererea introductivă, nici în replică, niciun motiv sau argument care să denunțe o eroare a Comisiei în această privință. Cel mult, reclamanta a amintit în ședință o atestare a domnului B. potrivit căreia acesta nu ar fi exercitat funcții în cadrul societății reclamante decât începând cu februarie 1995. Trebuie să se constate însă că această nouă susținere, a cărei prezentare tardivă nu este justificată în niciun mod, este inadmisibilă conform articolului 48 alineatul (2) din Regulamentul de procedură al Tribunalului. În plus, această afirmație nu este susținută de niciun element de probă întemeiat pe registrul personalului al reclamantei, deși aceasta este contrazisă de răspunsul Copigraph din 10 februarie 2000 la solicitarea de informații din 20 decembrie 1999, potrivit căruia persoana interesată a exercitat funcții de vânzare în cadrul societății reclamante începând cu anul 1994.

160 Reclamanta se limitează, așadar, în esență, să invoce o încălcare a dreptului său la apărare, întemeiată pe faptul că numai în a doua comunicare privind obiecțiunile Comisia a susținut că aceste două persoane acționaseră în calitate de reprezentanți ai reclamantei. Or, întrucât acești doi salariați au părăsit grupul Bolloré și reclamanta nu mai avea nicio legătură cu activitățile exercitate eventual de aceștia, ar fi fost mult prea târziu pentru a admite mărturia lor sau pentru a efectua cercetări în arhive în legătură cu această nouă susținere a Comisiei.

161 Reclamanta deduce de aici că trecerea timpului între încetarea încălcării și a doua comunicare privind obiecțiunile a privat-o de posibilitatea de a se apăra în ceea ce privește implicarea sa directă în încălcare, imputată în a doua comunicare privind obiecțiunile.

162 Pentru a-și ilustra poziția, reclamanta prezintă o listă de informații și de documente în legătură cu care arată că, în ipoteza unei invocări a răspunderii în timp util ca autor direct al încălcării și în scopul apărării sale, nu ar fi omis să le solicite celor doi salariați ai săi sau să le caute în arhivele sale.

163 În ceea ce privește noutatea obiecțiunilor Comisiei invocată de reclamantă, aceasta trebuie cel puțin să fie relativizată.

164 Evident, este exact că numai în a doua comunicare privind obiecțiunile Comisia a procedat la o imputare conformă cu cerințele legale a încălcării în sarcina reclamantei considerată în calitatea sa de autor direct.

165 Cu toate acestea, și chiar dacă Decizia 2004/337 a fost anulată pentru încălcarea dreptului la apărare al reclamantei, în plan faptic, reclamanta știa, de la această dată, că Comisia îi imputa încălcarea și în calitatea sa de autor direct, din cauza participării domnilor V. și B., angajați ai reclamantei, la reuniuni ale cartelului. Astfel, reclamanta nu a fost informată în anul 2009 cu privire la poziția Comisiei, ci în anul 2001.

166 Ținând seama de această împrejurare, reclamanta nu se poate întemeia pe cuprinsul memoriului în apărare al Comisiei în cauza T-109/02 pentru a pretinde, în esență, că imputarea în sarcina sa a încălcării în calitate de autor direct ar fi constituit, în 2009, o obiecțiune nouă pentru ea. Astfel, indiferent de argumentele dezvoltate de Comisie în fața Tribunalului în cauza T-109/02, este incontestabil că imputarea în calitate de autor direct figura într-adevăr în Decizia 2004/337. De altfel, acesta este într-adevăr motivul pentru care reclamanta a introdus acțiunea în cauza T-109/02 și pentru care atât Tribunalul, în Hotărârea Bolloré, punctul 10 de mai sus, cât și Curtea, în Hotărârea PAK, punctul 13 de mai sus, nu au putut decât să confirme acest fapt.

167 Din aceleași motive, reclamanta nu poate invoca faptul că, într-o scrisoare din 13 ianuarie 2010, consilierul-auditor al Comisiei a indicat că a doua comunicare privind obiecțiunile cuprindea „o obiecțiune cu totul nouă privind fapte mai vechi de 15 ani”. Mai mult, trebuie să se arate, reîncadrând această scrisoare în contextul său, că era vorba numai despre un răspuns la o cerere a reclamantei privind un termen suplimentar pentru a răspunde la a doua comunicare privind obiecțiunile, cerere în care reclamanta susținea ea însăși că era vorba despre o obiecțiune „complet nouă” și că faptele erau mai vechi de 15 ani. În plus și pentru a înlătura orice ezitare cu privire la poziția consilierului-auditor, trebuie să se observe că acesta din urmă, în raportul său final, a arătat în mod expres că „obiecțiunea privind participare[a] directă [a reclamantei] îi [fusese] notificată în [Decizia 2004/337]”.

168 În sfârșit, și chiar dincolo de considerațiile precedente, trebuie să se noteze că, încă de la prima comunicare privind obiecțiunile, elementele de fapt reprezentate de participarea domnilor V. și B. la reuniunile ale cartelului fuseseră deja invocate de Comisie pentru a constata existența încălcării, imputată atunci Copigraph și reclamantei în calitatea sa de societate-mamă a Copigraph. Cu alte cuvinte, de la prima comunicare privind obiecțiunile, reclamanta, chiar dacă considerată atunci doar în calitatea sa de societate-mamă a Copigraph, fusese sesizată de Comisie cu privire la aceste elemente de fapt.

169 Având în vedere considerațiile dezvoltate la punctele 163-168 de mai sus, trebuie să se aprecieze că niciunul dintre elementele de fapt care stau la baza imputării încălcării, în a doua comunicare privind obiecțiunile, în sarcina reclamantei în calitatea sa de autor direct nu a constituit, în 2009, un element nou și cu atât mai puțin un element nou în legătură cu care reclamanta să fi fost lipsită de posibilitatea de a se apăra din cauza trecerii timpului între încetarea încălcării și a doua comunicare privind obiecțiunile.

170 Această concluzie nu este repusă în discuție de argumentul reclamantei constând în prezentarea, în cadrul memoriului în replică, în scopul stabilirii unei atingeri aduse dreptului său la apărare din cauza trecerii timpului, a unei liste de informații și de documente în legătură cu care aceasta susține că, dacă răspunderea sa ar fi fost invocată în timp util ca autor direct al încălcării, nu ar fi omis să le solicite celor doi angajați ai săi sau să le caute în arhivele sale.

171 Astfel, acest argument este întemeiat, după cum reiese de altfel din documentul prezentat de reclamantă, pe teza că Comisia ar imputa reclamantei o încălcare personală „distinctă” de cea care îi este imputată în calitate de societate-mamă a Copigraph, încălcare personală distinctă care ar fi constat într-o implicare diferită în mod concret, din punctul de vedere al faptelor, de cea a Copigraph în încălcare și pentru care reclamanta ar fi avut nevoie, așadar, să strângă elemente în apărare specifice.

172 Or, în prezenta cauză, trebuie arătat că această teză, pe care reclamanta o invocă în mod repetat în cadrul acțiunii, nu corespunde realității faptelor.

173 Astfel, reiese cu claritate atât din a doua comunicare privind obiecțiunile, cât și din decizia atacată că Comisia nu impută reclamantei nicio încălcare distinctă și nicio implicare în încălcare care ar fi diferită în mod concret de cea a Copigraph.

174 Încălcarea imputată reclamantei, atât în calitatea sa de societate-mamă a Copigraph, cât și în calitatea sa de autor direct, este o încălcare unică, constând în „participarea la un ansamblu de acorduri și de practici concertate în sectorul hârtiei autocopiative” (articolul 1 din decizia atacată; a se vedea de asemenea punctul 338 *in fine* din a doua comunicare privind obiecțiunile).

175 În ceea ce privește elemente de fapt din care Comisia deduce implicarea reclamantei în înțelegere și în calitate de autor direct, acestea sunt aceleași elemente de fapt – cunoscute de mult timp – ca și cele care au permis caracterizarea implicării Copigraph în înțelegere, și anume participarea domnilor V. și B., angajați ai reclamantei, la reuniuni anticoncurențiale [a se vedea, în ceea ce privește Copigraph, punctele 282-294 din a doua comunicare privind obiecțiunile și considerentele (287)-(298) ale deciziei atacate; a se vedea, în ceea ce privește reclamanta, punctul 376 din a doua comunicare privind obiecțiunile și punctul 376 din decizia atacată, precum și tabelele privind reuniunile, reproduse în anexele I și II la aceste două documente].

176 Această realitate a unei încălcări unice, bazată pe aceleași elemente de fapt, nu poate, indiferent de ceea ce afirmă reclamanta, să fie repusă în discuție prin anumite formulări care figurează în memoriul în apărare (punctul 46). Comisia confirmă de altfel în mod clar, în alt fragment din memoriul în apărare (punctul 61) și în duplică (punctul 26), unicitatea încălcării și dubla calitate în temeiul căreia reclamantei îi este imputată, cel mult, această încălcare.

177 Pretinsa imposibilitate a reclamantei de a contacta martori sau de a avea acces la arhive, dacă ar fi numai în scopul contestării acestor elemente de fapt – pe care această parte nu le repune în discuție în fața Tribunalului decât tardiv și în mod neconvingător –, pare, așadar, să fie vădit lipsită de pertinență.

178 În ceea ce privește susținerea că mărturia domnilor V. și B. ar fi putut totuși să permită să se stabilească faptul că reclamanta nu era implicată direct în încălcare, trebuie să se arate că această susținere este lipsită de credibilitate.

179 Astfel, ținând seama de faptul, care nu a fost contestat în mod serios, că aceste două persoane erau angajați ai reclamantei și că, cel puțin în ceea ce îl privește pe domnul V., calitatea sa de reprezentant al reclamantei a fost identificată în ședința inaugurală a cartelului din 23 ianuarie 1992 [a se vedea considerentul (376) a treia teză al deciziei atacate], susținerea reclamantei se bazează, în definitiv, pe ipoteza – nerealistă, ținând seama de unitatea economică dintre reclamantă și Copigraph – că salariații săi ar fi putut, în cadrul reuniunilor cartelului, atât să se implice în înțelegere în numele Copigraph, cât și să se distanțeze în mod public și convingător de aceasta în numele reclamantei.

180 Lipsa de credibilitate a afirmației potrivit căreia o mărturie a foștilor angajați ai reclamantei ar fi fost utilă pentru apărare este susținută și de comportamentul reclamantei. Astfel, este semnificativ să se arate că reclamanta, deși știa din data de 20 decembrie 2001 că Comisia o considera direct implicată în încălcare și putea, așadar, foarte ușor să solicite mărturia domnului B. – care era încă angajat al reclamantei –, nu a făcut acest lucru.

181 Această inacțiune a reclamantei, apoi faptul că mărturia acestei persoane pare, în mod ciudat, a fi indispensabilă numai după plecarea sa din cadrul grupului, deși reclamanta dispunea de mulți ani pentru a o solicita, susține faptul că această mărturie nu prezenta nicio utilitate pentru apărarea sa.

182 În sfârșit, și în orice caz, trebuie să se arate că reclamanta nu prezintă nicio probă care să stabilească imposibilitatea concretă, în anul 2009, de a obține informații de la foștii săi angajați (a se vedea, pentru aprecieri similare, Hotărârea Technische Unie/Comisia, punctul 128 de mai sus, punctul 64). În particular, reclamanta nu prezintă nicio probă a vreunui demers pe care l-ar fi întreprins cu scopul de a intra în contact cu foștii săi angajați și de a solicita ca aceștia să depună mărturie. Cel mult, în ședință, reclamanta a amintit vag și, în orice caz, tardiv în raport cu cerințele articolului 48 din Regulamentul de procedură, în ceea ce îl privește pe domnul B., o boală care a fost urmată de deces. În consecință, afirmația potrivit căreia reclamanta nu ar mai fi avut acces, în anul 2009, la foștii săi salariați este pur și simplu nedovedită.

183 În ceea ce privește referirea la arhivele reclamantei, trebuie arătat că, indiferent chiar de faptul că aceasta din urmă putea lua măsuri din anul 2001, dacă o societate-mamă trebuie să conserve elementele care îi permit să se apere împotriva unei invocări a răspunderii sale în calitate de societate-mamă care formează o unitate economică cu filiala sa (a se vedea punctul 152 de mai sus), situația este *a fortiori* aceeași în ceea ce privește propriul comportament și propriile arhive. Argumentul reclamantei potrivit căruia ar fi fost prea târziu pentru a căuta în propriile arhive trebuie să fie respins.

184 Având în vedere considerațiile expuse la punctele 156-183 de mai sus, trebuie să fie respinsă teza reclamantei potrivit căreia, din cauza trecerii timpului între încetarea încălcării și a doua comunicare privind obiecțiunile, ar fi fost privată de posibilitatea de a se apăra în a doua procedură administrativă în calitatea sa de autor direct al încălcării. Astfel, în circumstanțele specifice ale prezentei cauze, privind, în special, cunoașterea concretă de către reclamantă, în anul 2001, a obiecțiunilor Comisiei în privința sa, absența, în 2009, a oricărei noi obiecțiuni în raport cu cele formulate în 2001, identitatea și necontestarea – altfel tardivă și neconvingătoare – elementelor de fapt care motivează implicarea reclamantei în calitate de autor direct, inacțiunea reclamantei timp de mai mulți ani, apoi absența oricărei probe a vreunui demers din partea sa pentru a intra în contact cu foștii săi angajați în anul 2009 și, în sfârșit, faptul că reclamanta nu putea susține în mod legitim că nu mai putea să aibă acces în mod util la propriile arhive, Tribunalul consideră că dovada unei încălcări a dreptului la apărare din cauza trecerii timpului, în ceea ce privește invocarea răspunderii reclamantei în calitatea sa de autor direct, nu este stabilită.

185 Ținând seama de ansamblul considerațiilor care precedă, din care rezultă că Comisia nu a încălcat termenul rezonabil și că, indiferent de durata procedurii în speță, o încălcare a dreptului la apărare al reclamantei din cauza trecerii timpului între încetarea încălcării și a doua comunicare privind obiecțiunile nu este stabilită, se impune respingerea prezentului motiv.

Cu privire la al doilea motiv, întemeiat pe încălcarea normelor privind prescripția

186 Reclamanta susține că din normele privind prescripția reiese că competența Comisiei de a aplica sancțiuni era prevăzută pentru faptele al căror autor direct este Copigraph, pentru cele al căror autor indirect este reclamanta în calitate de societate-mamă a Copigraph și, în sfârșit, pentru cele al căror autor direct este reclamanta. În ceea ce o privește pe Copigraph, ultimul act de întrerupere a prescripției ar fi intervenit odată cu prima comunicare privind obiecțiunile, întrucât Copigraph nu a introdus o acțiune împotriva Deciziei 2004/337. În ceea ce o privește pe reclamantă considerată ca societate-mamă, termenul de prescripție s-ar fi împlinit de asemenea, întrucât răspunderea reclamantei în această calitate ar fi accesorie celei a Copigraph. În ceea ce o privește pe reclamantă ca autor direct, niciun act de procedură inițial nu ar fi întrerupt prescripția, al cărei termen ar fi fost, astfel, împlinit. Așadar, Comisia nu ar fi respectat Hotărârea Tribunalului din 31 martie 2009, ArcelorMittal Luxemburg și alții/Comisia (T-405/06, Rep., p. II-771, punctele 143-145).

187 Comisia denunță „distincția artificială” stabilită de reclamantă între o încălcare care ar fi imputată Copigraph și o altă încălcare care i-ar fi imputată în calitate de societate-mamă. În fapt, reclamanta, societate-mamă a Copigraph, și Copigraph ar forma o singură întreprindere, considerându-se că fiecare dintre cele două a săvârșit aceeași încălcare.

188 Prescripția ar avea o natură obiectivă și ar fi apreciată în privința reclamantei, singura destinatară a deciziei atacate. Problema unei pretinse prescripții în privința Copigraph ar fi, așadar, lipsită de relevanță. Pe lângă faptul că trimiterea la Hotărârea ArcelorMittal Luxemburg și alții/Comisia, punctul 186 de mai sus, ar fi eronată, împrejurarea că Copigraph nu a introdus o acțiune împotriva Deciziei 2004/337 ar fi lipsită de pertinență.

189 În ceea ce privește pretinsa prescripție în favoarea reclamantei ca societate-mamă, raționamentul acesteia din urmă s-ar întemeia pe ipoteza eronată că răspunderea societății-mamă este „accesorie” celei a filialei.

190 În ceea ce privește pretinsa prescripție în favoarea reclamantei ca autor direct, Comisia contestă argumentul potrivit căruia nu ar fi intervenit niciun act de prescripție pentru motivul invocat că prima comunicare privind obiecțiunile viza răspunderea reclamantei numai în calitatea sa de societate-mamă. Actele cu efect de întrerupere a prescripției, printre care și această primă comunicare privind obiecțiunile, ar produce efecte față de toate întreprinderile care au participat la încălcare și, așadar, față de reclamantă. Chiar dacă se presupune, din punct de vedere ipotetic, că trebuie să se considere că nu este aceeași întreprindere care a fost considerată răspunzătoare, ar fi incontestabil că reclamanta a participat la încălcare, în sensul jurisprudenței.

191 Prin intermediul prezentului motiv, reclamanta susține, în esență, că competența Comisiei de a aplica sancțiuni în privința sa, în calitatea sa de societate-mamă a Copigraph, era prescrisă, întrucât răspunderea sa în această calitate ar fi accesorie celei a filialei sale și că termenul de prescripție s-ar fi împlinit în beneficiul acesteia din urmă. Reclamanta arată, pe de altă parte, că termenul de prescripție se împlinise de asemenea în privința sa în calitate de autor direct al încălcării, în lipsa efectuării de către Comisie, în termenul de prescripție, a vreunui act de întrerupere a prescripției în privința sa în această calitate.

192 Cu titlu introductiv, trebuie arătat că argumentația reclamantei întemeiată pe caracterul accesoriu al răspunderii sale în raport cu cea a Copigraph și pe faptul că termenul de prescripție ar fi fost împlinit în beneficiul Copigraph trebuie să fie respinsă ca lipsită de pertinență.

193 Astfel, trebuie amintit că, în cazul – precum cel din în speță – al unei unități economice dintre o societate-mamă și filiala sa, societatea-mamă este considerată, la fel ca și filiala, autor al încălcării. Se consideră că aceasta a săvârșit ea însăși încălcarea (a se vedea jurisprudența citată la punctele 38-41 și 52 de mai sus și în special Hotărârea Metsä-Serla și alții/Comisia, punctul 40 de mai sus, punctul 34).

194 Prin urmare, împrejurarea eventuală că filiala nu mai poate fi sancționată pentru încălcarea constatată, fie din cauza dispariției acestei filiale, fie – după cum susține în speță reclamanta – din cauza împlinirii termenului de prescripție în beneficiul acestei filiale, nu are niciun efect asupra problemei dacă societatea-mamă, considerată ea însăși autor al încălcării din cauza unității economice cu filiala sa, poate fi sancționată. Desigur, răspunderea societății-mamă nu ar exista dacă s-ar demonstra că nu a existat o încălcare, dar această răspundere nu poate să dispară din cauza faptului că a intervenit prescripția sancțiunii în privința filialei. Astfel, prescripția prevăzută la articolul 25 din Regulamentul nr. 1/2003 nu are drept efect eliminarea existenței unei încălcări, ci numai neaplicarea sancțiunilor față de cei care beneficiază de aceasta.

195 Din considerațiile introductive care precedă rezultă că, spre deosebire de ceea ce susține reclamanta, nu este deloc necesar să se examineze dacă termenul de prescripție se împlinise sau nu se împlinise în privința Copigraph.

196 Singura întrebare pertinentă este aceea dacă termenul de prescripție era împlinit în privința reclamantei, care este, de altfel, unicul destinatar al deciziei atacate.

197 În această privință, trebuie amintit că, potrivit articolului 25 alineatul (3) din Regulamentul nr. 1/2003, orice act al Comisiei în scopul examinării sau investigării unei încălcări întrerupe cursul termenului de prescripție pentru aplicarea amenzilor sau a penalităților cu titlu cominatoriu și că această întrerupere produce efect de la data la care actul este notificat „cel puțin unei întreprinderi sau asociații de întreprinderi care a participat la încălcare”.

198 Obiectul articolului 25 alineatul (3) din Regulamentul nr. 1/2003 este, așadar, acela de a defini perimetrul acțiunilor Comisiei care determină întreruperea termenului de prescripție.

199 Această dispoziție limitează în mod expres acest perimetru la actele de examinare și de investigare care sunt notificate (cel puțin) unei întreprinderi care a participat la încălcare, cu alte cuvinte, în cele din urmă, unei întreprinderi identificate ca atare în decizia de sancționare a încălcării.

200 Astfel, în Hotărârea ArcelorMittal Luxemburg și alții/Comisia, punctul 186 de mai sus (punctul 143), Tribunalul afirmă că, „[p]rin «întreprindere care a participat la încălcare», [trebuia] să se înțeleagă, în sensul [articolului 25 alineatul (3) din Regulamentul nr. 1/2003], orice întreprindere identificată ca atare într-o decizie a Comisiei prin care se sancționează o încălcare”.

201 În ceea ce privește articolul 25 alineatul (4) din Regulamentul nr. 1/2003, acesta prevede că întreruperea termenului de prescripție produce efecte pentru „toate” întreprinderile și asociațiile de întreprinderi care au participat la încălcare.

202 Obiectul articolului 25 alineatul (4) din Regulamentul nr. 1/2003 este, așadar, de a defini sfera întreprinderilor în privința cărora operează o întrerupere a termenului de prescripție.

203 Termenul „toate” utilizat în această dispoziție urmărește să sublinieze că ceea ce este important este participarea obiectivă a întreprinderii în cauză la încălcare, indiferent, prin urmare, de aspectul de a ști în ce calitate a participat la încălcare această întreprindere sau dacă această întreprindere era cunoscută de Comisie înainte de comunicarea privind obiecțiunile sau dacă aceasta a fost sau nu a fost destinatara unui act de întrerupere a prescripției înainte de această comunicare privind obiecțiunile sau dacă aceasta a obținut în trecut anularea unei prime decizii de sancționare a Comisiei în privința sa.

204 În acest sens, în Hotărârea ArcelorMittal Luxemburg și alții/Comisia, punctul 186 de mai sus (punctul 145), Tribunalul a precizat, în ceea ce privește întreprinderile împotriva cărora operează întreruperea prescripției, că sintagma „care a participat la încălcare” presupune un fapt obiectiv, și anume participarea la încălcare, ce se distinge de un element subiectiv și conex cum ar fi identificarea unei astfel de întreprinderi în cursul procedurii (Hotărârea ArcelorMittal Luxemburg și alții/Comisia, punctul 186 de mai sus, punctul 145).

205 Rezultă din considerațiile precedente, referitoare la sensul și la domeniul de aplicare al articolului 25 alineatele (3) și (4) din Regulamentul nr. 1/2003, că, dacă o întreprindere a participat la încălcare, cu alte cuvinte, în ultimă instanță, dacă această întreprindere este identificată ca atare în decizia atacată, întreruperea termenului de prescripție, rezultând din notificarea unui act de examinare sau de investigare cel puțin unei întreprinderi (ea însăși sau alta), de asemenea identificată ca participantă la încălcare, produce efecte în privința sa.

206 În speță, trebuie constatat că nu numai că reclamanta este identificată în decizia atacată ca participantă la încălcare, ci și că toate motivele prezentei acțiuni prin care se contestă legalitatea acestei constatări au fost respinse.

207 În consecință, indiferent de ceea ce susține reclamanta, aceasta este într-adevăr o întreprindere care a participat la încălcare în sensul articolului 25 alineatul (4) din Regulamentul nr. 1/2003. Împrejurarea invocată de reclamantă potrivit căreia nu a fost considerată răspunzătoare în calitate de autor direct în

încălcare decât în a doua comunicare privind obiecțiunile, și anume cu mai mult de cinci ani după încetarea încălcării, este lipsită de orice relevanță și provine dintr-o necunoaștere a mecanismului articolului 25 alineatele (3) și (4) din Regulamentul nr. 1/2003.

208 Pe de altă parte, trebuie arătat că este clar că acte de examinare sau de investigare au fost notificate „cel puțin unei întreprinderi care a participat la încălcare”, fie că este vorba de acte de examinare realizate de Comisie în 1997 și în 1999 (a se vedea punctele 2 și 5 de mai sus), de prima comunicare privind obiecțiunile, din 26 iulie 2000, sau de a doua comunicare privind obiecțiunile, din 15 septembrie 2009.

209 În consecință, indiferent de ceea ce susține reclamanta, prescripția fusese întreruptă în privința sa prin aceste diferite acte. Argumentul reclamantei potrivit căruia, în Hotărârea ArcelorMittal Luxemburg și alții/Comisia (punctul 186 de mai sus), Tribunalul ar fi hotărât că acte de investigare privind terții nu întrerup prescripția față de întreprinderi a căror identitate este cunoscută de Comisie și a căror participare la încălcare aceasta nu o poate ignora pe baza documentelor aflate în posesia sa, provine dintr-o necunoaștere atât a mecanismului articolului 25 alineatele (3) și (4) din Regulamentul nr. 1/2003, cât și a cuprinsului hotărârii în cauză (a se vedea punctul 204 de mai sus).

210 În ceea ce privește pretenția potrivit căreia, întrucât Decizia 2004/337 a fost anulată, Comisia nu ar fi putut să se întemeieze pe această decizie pentru a demonstra că reclamanta fusese identificată că a participat la încălcare „într-o decizie a Comisiei de sancționare a unei încălcări”, trebuie să se considere că această pretenție ignoră, din nou, mecanismul prescripției. Se constată că reclamanta este identificată ca participantă la încălcare în decizia atacată, ceea ce are ca efect că actele de examinare și de investigare amintite la punctul 208 de mai sus au întrerupt în mod eficace termenul de prescripție în privința sa.

211 În sfârșit, în ceea ce privește sugestia că Tribunalul și Curtea ar fi realizat o „evoluție în favoarea unei aplicări efective a normelor privind prescripția”, întrucât au hotărât că suspendarea termenului de prescripție din cauza introducerii unei acțiuni nu avea efecte *erga omnes*, ci numai împotriva reclamantelor (Hotărârea ArcelorMittal Luxemburg și alții/Comisia, punctul 186 de mai sus, punctul 158, și Hotărârea ArcelorMittal Luxemburg/Comisia și Comisia/ArcelorMittal Luxemburg și alții punctul 41 de mai sus, punctele 141-149), trebuie arătat că soluția reținută de instanța Uniunii în aceste hotărâri nu vizează, prin ipoteză, decât cazul suspendării prescripției [articolul 25 alineatul (6) din Regulamentul nr. 1/2003]. Aceasta nu implică, așadar, în niciun mod că întreruperea termenului de prescripție [articolul 25 alineatele (3) și (4) din același regulament] nu produce efecte față de toate părțile care au participat la încălcare. De altfel, în Hotărârea ArcelorMittal Luxemburg și alții/Comisia, punctul 186 de mai sus, Tribunalul a realizat o distincție clară între regimul întreruperii termenului de prescripție, al cărui efect *erga omnes* este menționat în „prevederile exprese” ale articolului 25 alineatul (4) din Regulamentul nr. 1/2003, și regimul suspendării prescripției, pentru care acest aspect „nu este prevăzut” (punctul 153 prima teză din hotărâre).

212 În concluzie, trebuie să se considere că termenul de prescripție, care începuse să curgă în luna septembrie 1995, a fost întrerupt în privința reclamantei prin diversele acte amintite la punctul 208 de mai sus și, în particular, prin prima comunicare privind obiecțiunile (din 26 iulie 2000).

213 Întrucât din această cauză cursul prescripției a reînceput să curgă de la zero de la data primei comunicări privind obiecțiunile, acesta a fost suspendat, în temeiul articolului 25 alineatul (6) din Regulamentul nr. 1/2003, de la 11 aprilie 2002 (data introducerii de către reclamantă a acțiunii în cauza T-109/02 la Tribunal) la 3 septembrie 2009 (data Hotărârii PAK, punctul 13 de mai sus), apoi și-a reluat cursul până la întreruperea sa prin a doua comunicare privind obiecțiunile, din 15 septembrie 2009. Termenul de prescripție a curs, așadar, între 26 iulie 2000 și 15 septembrie 2009 și, după deducerea perioadei de suspendare, timp de un an și nouă luni.

214 Ca urmare a celei de a doua comunicări privind obiecțiunile (15 septembrie 2009), a început să curgă un nou termen de prescripție, până la adoptarea de către Comisie a deciziei atacate la 23 iunie 2010, respectiv nouă luni mai târziu.

215 Din aceste elemente rezultă că decizia atacată a fost adoptată în interiorul termenului de prescripție de cinci ani prevăzut la articolul 25 alineatul (1) litera (b) din Regulamentul nr. 1/2003.

216 În ceea ce privește termenul de 10 ani prevăzut la articolul 25 alineatul (5) a doua teză din același regulament, acesta a fost respectat de asemenea, întrucât, după deducerea perioadei de suspendare în cursul procedurii judiciare (11 aprilie 2002-3 septembrie 2009), termenul dintre încetarea încălcării (septembrie 1995) și decizia atacată (iunie 2010) este de șapte ani și patru luni.

217 Ținând seama de considerațiile care precedă, din care reiese că termenul de prescripție nu era împlinit în privința reclamantei, prezentul motiv trebuie să fie respins.

Cu privire la al cincilea motiv, întemeiat pe încălcarea Liniilor directoare, a principiilor individualizării pedepselor și proporționalității și a obligației de motivare

Cu privire la primul aspect, întemeiat pe refuzul de a reduce cuantumul amenzii din cauza contextului de fapt și juridic al prezentei proceduri

218 Reclamanta susține că cele trei elemente următoare, privind, în primul rând, imposibilitatea acesteia de a-și exercita dreptul la apărare, în al doilea rând, faptul că Copigraph nu i-a aparținut decât puțin timp, deoarece s-a retras de pe piață, și, în al treilea rând, faptul că Copigraph era un „actor mic”, căruia nu i-a fost imputată decât o participare pasivă și sub constrângere la înțelegere, ar fi trebuit să justifice o reducere semnificativă a cuantumului amenzii. O reducere a cuantumului amenzii s-ar impune cu atât mai mult în cazul în care cuantumul amenzii aplicate reclamantei este comparat cu cel al amenzii aplicate AWA, lider de piață și conducător al înțelegerii.

219 Comisia răspunde că cele trei elemente menționate anterior fie au fost deja respinse, fie sunt lipsite de relevanță, fie au fost luate în considerare. În ceea ce privește comparația cu AWA realizată de reclamantă, aceasta ar fi, ținând seama de criteriile luate în considerare de Comisie, „simplistă și înșelătoare”.

220 Trebuie amintit, cu titlu prealabil, că, potrivit unei jurisprudențe constante, în cadrul determinării cuantumului fiecărei amenzi, Comisia dispune de o putere de apreciere (Hotărârea Tribunalului din 6 aprilie 1995, Martinelli/Comisia, T-150/89, Rec., p. II-1165, punctul 59, și Hotărârea Tribunalului din 14 mai 1998, Mo och Domsjö/Comisia, T-352/94, Rec., p. II-1989, punctul 268). Cu toate acestea, aprecierea sa trebuie să respecte dreptul comunitar, care cuprinde nu doar dispozițiile tratatului, ci și principiile generale de drept (Hotărârea Tribunalului din 9 iulie 2009, Peugeot și Peugeot Nederland/Comisia, T-450/05, Rep., p. II-2533, punctul 273). Trebuie de asemenea să se arate că această apreciere este supusă controlului instanței Uniunii, căreia îi revine sarcina efectuării controlului legalității și competența de fond care îi este recunoscută prin articolul 31 din Regulamentul nr. 1/2003, pe baza – cu excepția eventualelor considerații de ordine publică – motivelor invocate de reclamant și a elementelor de probă prezentate de el în susținerea acestor motive (a se vedea în acest sens Hotărârile Curții din 8 decembrie 2011, Chalkor/Comisia, C-386/10 P, Rep., p. I-13085, punctele 62-64, și KME Germany și alții/Comisia, C-389/10 P, Rep., p. I-12789, punctele 129-131).

221 Conform unei jurisprudențe constante, gravitatea unei încălcări se stabilește ținând seama de numeroase elemente, cum ar fi circumstanțele particulare ale cauzei, contextul acesteia și efectul descurajator al amenzilor (Hotărârea Dansk Rørindustri și alții/Comisia, punctul 33 de mai sus, punctul 241, și Hotărârea Curții din 10 mai 2007, SGL Carbon/Comisia, C-328/05 P, Rep., p. I-3921, punctul 43).

222 În speță, din decizia atacată reiese că Comisia a stabilit cuantumul amenzii aplicate reclamantei pe baza metodei generale pe care și-a impus-o în Liniile directoare, care prevăd, la punctul 1 primul paragraf, că „[c]uantumul de bază [al amenzii] se determină în funcție de gravitatea și durata încălcării, acestea fiind singurele criterii menționate la articolul 15 alineatul (2) din Regulamentul nr. 17”.

223 În ceea ce privește argumentul potrivit căruia cuantumul amenzii ar trebui să fie redus din cauza imposibilității reclamantei de a se apăra din cauza trecerii timpului între încetarea încălcării și a doua comunicare privind obiecțiunile, este necesar, ținând seama de constatările efectuate în cadrul examinării celui de al patrulea motiv de anulare, ca acesta să fie respins ca nefondat.

224 În ceea ce privește argumentul potrivit căruia cuantumul amenzii ar trebui să fie redus în considerarea faptului că Copigraph nu a aparținut decât puțin timp reclamantei, care s-ar fi retras de pe piață, acesta trebuie de asemenea să fie respins, întrucât nu se contestă faptul că reclamanta a fost societatea-mamă a Copigraph pe întreaga perioadă a încălcării. Împrejurarea că reclamanta a cedat Copigraph și s-a retras de pe piață după încetarea încălcării nu poate justifica o reducere a cuantumului amenzii.

225 În ceea ce privește argumentul întemeiat pe faptul că Copigraph ar fi un „actor mic” pe piață, trebuie arătat că acesta a fost luat în considerare de Comisie pentru calcularea cuantumului amenzii. Astfel, o asemenea circumstanță se reflectă în cifra de afaceri a Copigraph, care a fost luată în considerare pentru a stabili cuantumul de bază al amenzii în temeiul gravității [a se vedea considerentele (434)-(437) ale deciziei atacate].

226 În ceea ce privește faptul că societății Copigraph nu i-ar fi imputată de către Comisie decât o participare pasivă și sub constrângere la înțelegere, trebuie arătat că, dimpotrivă, Comisia a considerat că Copigraph și reclamanta erau, ca și toți ceilalți membri ai înțelegerii, membri activi [considerentul (455) al deciziei atacate] și că, în ceea ce privește o participare sub constrângere, revenea întreprinderilor în cauză obligația de a informa Comisia cu privire la comportamentul ilegal și la amenințările concurenților lor, pentru a pune capăt acestuia [considerentul (456) al deciziei atacate].

227 În ceea ce privește, în sfârșit, împrejurarea că amenda aplicată reclamantei ar fi de un nivel comparabil, ca procent din cifra de afaceri realizată pe piață, celei aplicate conducătorului înțelegerii, AWA, este suficient să se arate că este vorba despre o împrejurare pur fortuită.

228 Astfel, atât amenda aplicată reclamantei (21,26 de milioane de euro, respectiv 35,43 % din cifra de afaceri a reclamantei pe piața relevantă), cât și cea aplicată AWA (141,75 de milioane de euro, respectiv 37,26 % din cifra de afaceri a AWA pe piața relevantă) nu sunt decât rezultatele aplicării de către Comisie, în cazul particular al fiecăreia dintre aceste două întreprinderi, a metodei din Liniile directoare, potrivit principiului individualizării pedepselor [a se vedea, în ceea ce privește reclamanta, considerentele (414)-(479) ale deciziei atacate și, mai precis, considerentele (436), (442), (443), (450)-(453), (461), (468), (473) și (479); a se vedea, în ceea ce privește AWA, considerentele (369)-(461) ale Deciziei 2004/337 și, mai precis, considerentele (409), (412), (415)-(417), (424), (432), (433), (448), (452) și (461)].

229 Din considerațiile care precedă rezultă că prezentul aspect al celui de al cincilea motiv trebuie să fie respins.

Cu privire la al doilea aspect, întemeiat pe refuzul de a reduce cuantumul amenzii din cauza crizei din sectorul hârtiei autocopiative

230 Reclamanta susține că un cartel creat pentru a obține un maximum de profituri dintr-un sector prosper nu poate fi tratat cu aceeași severitate ca și un cartel creat pentru a face față declinului inexorabil al sectorului. Practica Comisiei ar oferi exemple în această privință și această necesitate ar fi fost amintită la nivel național și internațional.

231 În speță, declinul pieței ar fi fost invocat și de altfel subliniat de Comisie, dar aceasta ar fi refuzat, fără motivare, să țină seama de el, deși declinul sectorului a continuat.

232 Comisia răspunde că a luat în considerare situația economică a sectorului. Aceasta amintește că este lipsită de pertinență comparația cu decizii precedente. În plus, criza nu ar fi afectat în mod real sectorul decât la sfârșitul încălcării, ceea ce, departe de a constitui o circumstanță atenuantă, ar întări

concluzia potrivit căreia cartelul nu a făcut decât să prelungească în mod artificial o situație compromisă iremediabil. Pe de altă parte, potrivit jurisprudenței, Comisia nu ar fi obligată să considere drept circumstanță atenuantă situația financiară precară a unui sector. În ceea ce privește investigarea declinului sectorului după Decizia 2004/337, aceasta ar fi lipsită de relevanță.

233 În ceea ce privește prezentul aspect al celui de al cincilea motiv, trebuie arătat că reclamanta nu poate invoca drept argument presupusa criză din sectorul hârtiei autocopiative pentru a imputa Comisiei că nu a recunoscut existența unei circumstanțe atenuante pentru calcularea cuantumului amenzii.

234 Astfel, după cum a arătat în mod expres Comisia în considerentul (460) al deciziei atacate și după cum reiese dintr-o jurisprudență constantă, această instituție nu are obligația să considere drept circumstanță atenuantă starea financiară defavorabilă a sectorului în cauză și Comisia nu trebuie în mod obligatoriu să continue să respecte această practică numai pentru că a ținut seama, în cauzele precedente, de situația economică a sectorului ca fiind o circumstanță atenuantă (Hotărârea Tribunalului din 14 decembrie 2006, Raiffeisen Zentralbank Österreich și alții/Comisia, T-259/02-T-264/02 și T-271/02, Rec., p. II-5169, punctul 510, Hotărârea Prym și Prym Consumer/Comisia, punctul 45 de mai sus, punctul 208, și Hotărârea Tribunalului din 19 mai 2010, Wieland-Werke și alții/Comisia, T-11/05, nepublicată în Repertoriu, punctul 227).

235 După cum a arătat în mod întemeiat Comisia, [considerentul (460) al deciziei atacate], în general cartelurile iau naștere în momentul în care un sector cunoaște dificultăți. Dacă s-ar urma raționamentul reclamantei, amenda ar trebui redusă în cvasitotalitatea cazurilor (a se vedea, pentru considerații similare, Hotărârea Raiffeisen Zentralbank Österreich și alții/Comisia, punctul 234 de mai sus, punctul 510, Hotărârea Prym și Prym Consumer/Comisia, punctul 45 de mai sus, punctul 207, și Hotărârea Wieland-Werke și alții/Comisia, punctul 234 de mai sus, punctul 227).

236 În consecință, prezentul aspect trebuie să fie respins.

Cu privire la al treilea aspect, întemeiat pe încălcarea obligației de motivare în ceea ce privește parametrii calculului cuantumului amenzii

237 Reclamanta susține că niciunul dintre cele 65 de considerente ale deciziei atacate consacrate măsurilor corective nu îi permite să știe în ce proporție participarea sa personală la încălcare a fost luată în considerare la calcularea cuantumului amenzii.

238 Comisia arată că această critică este lipsită de pertinență întrucât încălcarea imputată reclamantei în temeiul implicării sale personale este aceeași ca și cea care îi este imputată în temeiul răspunderii sale pentru acțiunile filialei acesteia. Fiind vorba despre aceeași încălcare imputată aceleiași întreprinderi, nu ar fi necesar, pentru calcularea cuantumului amenzii, să se stabilească o distincție între cele două calități în care este sancționată reclamanta.

239 Trebuie arătat că prezentul aspect se bazează pe premisa, deja respinsă (a se vedea punctele 173-176 de mai sus), că ar fi imputată reclamantei, în calitatea sa de autor direct, o încălcare distinctă de cea care îi este imputată în calitate de societate-mamă a Copigraph.

240 Or, după cum s-a arătat anterior, încălcarea la care a participat reclamanta, în calitate de autor direct și în calitate de societate-mamă a Copigraph, este aceeași. Cel mult, această încălcare a fost imputată reclamantei în aceste două calități diferite.

241 Așadar, în ceea ce privește aceeași încălcare imputată aceleiași întreprinderi, nu era necesar ca, pentru calcularea cuantumului amenzii, Comisia să distingă între cele două calități în temeiul cărora reclamanta era considerată răspunzătoare.

242 Trebuie adăugat că, în Concluziile prezentate la 2 aprilie 2009 în cauza în care s-a pronunțat Hotărârea PAK, punctul 13 de mai sus (Rep., p. I-7191, I-7196, punctul 103), avocatul general Bot a arătat că faptul că a fost stabilită răspunderea reclamantei pentru încălcare, în Decizia 2004/337, și în calitate

de autor direct nu avea niciun efect asupra cuantumului amenzii, întrucât acest cuantum era stabilit pe baza cifrei de afaceri pe piața hârtiei autocopiative, care era realizată integral de filiala sa Copigraph. Situația este aceeași în decizia atacată.

243 Din considerațiile care precedă rezultă că nu era necesar, pentru calcularea cuantumului amenzii, să se distingă între calitățile în temeiul cărora a fost stabilită răspunderea reclamantei pentru încălcare.

244 Prezentul aspect, întemeiat pe încălcarea obligației de motivare, trebuie, așadar, să fie respins.

245 Întrucât niciunul dintre aspectele prezentului motiv nu este întemeiat, se impune respingerea acestuia.

Cu privire la al șaselea motiv, întemeiat pe încălcarea Comunicării privind cooperarea și a principiilor proporționalității și egalității de tratament

246 Reclamanta consideră că reducerea suplimentară a cuantumului amenzii cu 5 %, acordată în decizia atacată, în plus față de reducerea cuantumului amenzii cu 20 % deja acordată în Decizia 2004/337, este în mod clar insuficientă.

247 În răspunsul la a doua comunicare privind obiecțiunile, reclamanta ar fi solicitat o reducere suplimentară a cuantumului amenzii în temeiul punctului D alineatul (2) din Comunicarea privind cooperarea. Astfel, reclamanta ar fi decis, ținând seama de imposibilitatea sa de a se apăra cu privire la acest aspect, să renunțe la contestarea participării Copigraph la înțelegere pe toată durata încălcării reținută de Comisie, și anume din luna ianuarie 1992 și până în luna septembrie 1995. Astfel, reclamanta ar fi recunoscut participarea Copigraph la încălcare pentru o perioadă suplimentară de 25 de luni, în timp ce Copigraph își recunoscuse participarea pentru o perioadă de numai 21 de luni. Or, observă reclamanta, pentru o necontestare a faptelor privind o perioadă și mai lungă, Comisia i-ar fi acordat o reducere a cuantumului amenzii cu 75 % mai mică decât reducerea cuantumului amenzii deja acordată.

248 Reclamanta critică, în plus, motivele reținute de Comisie pentru a limita reducerea suplimentară la 5 %, potrivit cărora necontestarea nu ar fi împiedicat-o să invoce tot felul de argumente prin care contestă competența Comisiei, ceea ce nu ar fi facilitat sarcina acestei instituții. Reclamanta susține că nu a făcut decât să se prevaleze, în mod legitim, de dreptul său la apărare și de prescripție. Erorile Comisiei în privința sa ar fi lipsit-o atât de posibilitatea de a se apăra, cât și de a coopera dincolo de necontestarea faptelor, din cauza imposibilității de a mai contacta martorii și de a avea acces la arhive. Această situație ar implica o inegalitate de tratament al reclamantei în raport cu celelalte întreprinderi.

249 Comisia răspunde că argumentele cifrice ale reclamantei sunt lipsite de sens. Reducerea ar fi fost acordată în principal în temeiul cooperării înainte de trimiterea comunicării privind obiecțiunile. Reducerea în temeiul cooperării nu ar fi proporțională cu durata încălcării recunoscută sau necontestată. Ceea ce ar fi recompensat printr-o reducere a amenzii ar fi facilitarea muncii Comisiei.

250 Necontestarea de către reclamantă ar fi intervenit după a doua comunicare privind obiecțiunile, deși respingerea de către Tribunal, în Hotărârea Bolloré, punctul 10 de mai sus, a motivelor părților întemeiate pe durata încălcării confirma, în practică, aprecierea Comisiei cu privire la acest aspect. Așadar, reclamanta nu ar mai fi avut, în realitate, altă posibilitate decât să nu conteste durata încălcării. În plus, indicarea de către reclamantă a faptului că a renunțat să conteste încălcarea pentru că nu ar mai fi fost în măsură să își asigure apărarea ar confirma că motivul pentru care aceasta a avut atitudinea respectivă după cea de a doua comunicare privind obiecțiunile nu era acela de a coopera cu Comisia.

251 Nu ar șoca deloc luarea în considerare de către Comisie a faptului că reclamanta a invocat numeroase argumente care nu i-au facilitat sarcina.

252 În sfârșit, reclamanta ar fi beneficiat de cooperarea, înainte de comunicarea privind obiecțiunile, a fostei sale filiale, ceea ce ar fi în favoarea sa, având în vedere practica Comisiei de a nu permite unei foste societăți-mamă să beneficieze de cooperarea fostei sale filiale. Dacă Tribunalul ar considera că reclamanta nu ar fi trebuit să beneficieze de reducerea suplimentară de 5 %, Comisia nu ar vedea niciun inconvenient pentru ca amenda reclamantei să fie majorată.

253 Trebuie amintit că, potrivit jurisprudenței, reducerea cuantumului amenzilor în cazul cooperării întreprinderilor participante la încălcări ale dreptului concurenței al Uniunii de întemeiază pe ideea că o astfel de cooperare facilitează sarcina Comisiei (Hotărârea BPB de Eendracht/Comisia, punctul 85 de mai sus, punctul 325, și Hotărârile Tribunalului din 14 mai 1998, Finnboard/Comisia, T-338/94, Rec., p. II-1617, punctul 363, și Mayr-Melnhof/Comisia, T-347/94, Rec., p. II-1751, punctul 330).

254 O reducere a cuantumului amenzii întemeiată pe Comunicarea privind cooperarea nu poate fi justificată decât în cazul în care s-ar putea considera în această privință că informațiile furnizate și, mai general, comportamentul întreprinderii vizate ar demonstra o adevărată cooperare din partea sa. Astfel cum rezultă din însăși noțiunea de cooperare, după cum este prevăzută în textul Comunicării privind cooperarea și în special în introducerea și în secțiunea D punctul 1 din această comunicare, într-adevăr, doar atunci când comportamentul întreprinderii vizate demonstrează un astfel de spirit de cooperare poate fi acordată o reducere pe baza comunicării respective (Hotărârea Dansk Rørindustri și alții/Comisia, punctul 33 de mai sus, punctele 395 și 396, și Hotărârea Degussa/Comisia, punctul 78 de mai sus, punctul 383).

255 Trebuie amintit că, în speță, reducerea cuantumului amenzii cu 20 %, acordată în temeiul punctului D alineatul (2) prima liniuță din Comunicarea privind cooperarea, își găsește originea în trimiterea de către Copigraph Comisiei, înaintea primei comunicări privind obiecțiunile, a unor documente și informații pentru perioada cuprinsă între luna septembrie 1993 și luna mai 1995 care au contribuit la confirmarea existenței încălcării pentru această perioadă [a se vedea considerentele (70), (446), (449) și (452) ale Deciziei 2004/337 și considerentele (463)-(466) ale deciziei atacate].

256 Reducerea suplimentară a cuantumului amenzii cu 5 %, acordată în decizia atacată, este întemeiată pe împrejurarea că reclamanta a declarat, în răspunsul său la a doua comunicare privind obiecțiunile (punctul 118 din acest răspuns), că nu mai contestă faptele pentru perioada cuprinsă între luna ianuarie 1992 inclusiv și luna septembrie 1993 exclusiv [considerentul (471) al deciziei atacate].

257 În ceea ce privește argumentul potrivit căruia, pentru necontestarea de către reclamantă a faptelor privind o perioadă mai lungă (25 de luni potrivit reclamantei) decât perioada încălcării necontestată de Copigraph (21 de luni potrivit reclamantei), Comisia ar fi acordat reclamantei o reducere a cuantumului amenzii suplimentară (5 %) cu 75 % mai mică decât reducerea de 20 % acordată în Decizia 2004/337, acesta trebuie să fie respins, independent de faptul că necontestarea de către reclamantă nu a vizat decât o perioadă de 20 de luni, iar nu de 25 de luni.

258 Astfel, trebuie arătat că reducerea cuantumului amenzii în temeiul Comunicării privind cooperarea nu este stabilită în proporție cu durata încălcării recunoscute sau necontestate, ci în funcție de aspectul dacă cooperarea a facilitat, în mod concret, munca Comisiei. Or, nu facilitează sarcina Comisiei în mod semnificativ o necontestare care intervine atunci când această instituție deține deja suficiente elemente pentru a stabili faptele în cauză (a se vedea în acest sens Hotărârea Erste Group Bank și alții/Comisia, punctul 148 de mai sus, punctele 288-290).

259 În această privință, trebuie subliniat că reducerea inițială a cuantumului amenzii cu 20 % fusese acordată pentru o cooperare a Copigraph cu Comisia intervenită înainte de prima comunicare privind obiecțiunile. După cum a arătat Comisia, o cooperare activă, constând, precum în cazul Copigraph, în furnizarea de informații care merge dincolo de un simplu răspuns la solicitările de informații, facilitează mai mult munca acestei instituții decât o simplă necontestare a faptelor ulterioară comunicării privind obiecțiunile.

260 Mai mult, în speță, necontestarea faptelor de către reclamantă pentru perioada cuprinsă între luna ianuarie 1992 și luna septembrie 1993 a intervenit nu numai după prima comunicare privind obiecțiunile, ci și după ce Tribunalul, în Hotărârea Bolloré, punctul 10 de mai sus, a examinat și a respins toate motivele invocate de diferitele reclamante referitoare la durata încălcării (a se vedea punctele 244-371 din această hotărâre). În această hotărâre, Tribunalul a aprobat poziția Comisiei în ceea ce privește obiectul anticoncurențial al reuniunilor la care participaseră diferitele întreprinderi vizate de Decizia 2004/337, inclusiv Copigraph. Astfel, Hotărârea Bolloré, punctul 10 de mai sus, cu toate că a fost anulată în privința reclamantei pentru încălcarea dreptului la apărare, a confirmat în practică aprecierea Comisiei cu privire la durata încălcării. În Hotărârea PAK, punctul 13 de mai sus (a se vedea în special punctele 77-81 și 97-99), Curtea a respins motivele referitoare la durata încălcării.

261 În aceste condiții, Comisia a putut să considere în mod întemeiat că faptul că reclamanta, în răspunsul său la a doua comunicare privind obiecțiunile, nu a contestat participarea Copigraph la încălcare, pentru perioada cuprinsă între luna ianuarie 1992 și luna septembrie 1993, nu îi facilitase în mod real sarcina [considerentul (472) al deciziei atacate].

262 Întrucât această constatare este, în sine, de natură să justifice neacordarea niciunei reduceri suplimentare a cuantumului amenzii aplicate reclamantei, nu se poate susține că reducerea suplimentară de 5 % acordată totuși de Comisie, pentru motivele indicate în considerentul (473) al deciziei atacate, era vădit insuficientă.

263 Din considerațiile care precedă rezultă că prezentul motiv trebuie să fie respins, indiferent de criticile pe care le formulează reclamanta împotriva motivelor reținute de Comisie în considerentul (473) al deciziei atacate pentru a acorda totuși o reducere suplimentară de 5 % (a se vedea punctul 248 de mai sus).

264 În ceea ce privește aceste critici, trebuie să se arate însă că formularea considerentului (473) al deciziei atacate, potrivit căruia faptul că reclamanta „nu mai contestă faptele [nu] a împiedicat-o să invoce tot felul de argumente urmărind să conteste competența Comisiei, ceea ce cu siguranță nu a facilitat sarcina Comisiei”, nu este deloc șocant, contrar celor susținute de reclamantă.

265 Comisia doar a constatat, în esență, că necontestarea faptelor de către reclamantă nu rezulta dintr-o reală voință de a coopera cu Comisia și, așadar, de a-i facilita sarcina, ci că această necontestare era legată în mod indisociabil de argumentația reclamantei potrivit căreia ar fi fost privată, din culpa Comisiei, de posibilitatea de a se apăra. Astfel, necontestarea faptelor de către reclamantă nu evidențiază, în realitate, un veritabil spirit de cooperare cerut pentru obținerea unei reduceri a cuantumului amenzii (a se vedea jurisprudența citată la punctul 254 de mai sus).

266 Comisia nu a formulat, așadar, nicio critică față de reclamantă în ceea ce privește mijloacele sale de apărare și nici nu i-a negat dreptul de a invoca argumentele pe care le dorea. Comisia doar a constatat că reclamanta trebuia să își asume consecințele alegerilor sale în ceea ce privește apărarea.

267 În ceea ce privește argumentul potrivit căruia reclamanta ar fi fost lipsită, din culpa Comisiei, nu numai de posibilitatea de a se apăra, ci și de posibilitatea de a coopera dincolo de necontestarea faptelor, și potrivit căruia acest lucru ar determina o încălcare a egalității de tratament între ea și celelalte întreprinderi care fac obiectul investigărilor, acesta trebuie să fie respins. Astfel, s-a constatat deja, cu ocazia examinării celui de al patrulea motiv, că Comisia nu era deloc responsabilă pentru pretinsa incapacitate a reclamantei de a se apăra în cadrul celei de a doua proceduri administrative. În plus, după cum s-a constatat la punctul 154 de mai sus, această pretinsă incapacitate este contrazisă de faptul că, în acțiunea în cauza T-109/02, reclamanta a contestat durata încălcării.

268 Din considerațiile care precedă rezultă că prezentul motiv trebuie să fie respins.

269 Întrucât niciunul dintre motivele invocate de reclamantă în susținerea concluziilor sale, atât în anulare, cât și în modificare, nu este întemeiat, acțiunea trebuie respinsă în totalitate.

Cu privire la cheltuielile de judecată

270 Potrivit articolului 87 alineatul (2) din Regulamentul de procedură, partea care cade în pretenții este obligată, la cerere, la plata cheltuielilor de judecată. Întrucât reclamanta a căzut în pretenții, se impune obligarea acesteia la plata cheltuielilor de judecată, conform concluziilor Comisiei.

Pentru aceste motive,

TRIBUNALUL (Camera a doua)

declară și hotărăște:

1) Respinge acțiunea.

2) Obligă Bolloré la plata propriilor cheltuieli de judecată, precum și a cheltuielilor de judecată efectuate de Comisia Europeană.

Forwood Dehousse Schwarcz

Pronunțată astfel în ședință publică la Luxemburg, la 27 iunie 2012.

Semnături

Cuprins

Situația de fapt 1

Procedura și concluziile părților 4

În drept 4

Cu privire la primul motiv, întemeiat pe încălcarea articolelor 6 și 7 din CEDO și a articolelor 41, 47 și 49 din Cartă 5

Cu privire la primul aspect, întemeiat pe încălcarea principiilor legalității incriminării și a pedepselor și securității juridice, vizate la articolele 6 și 7 din CEDO și la articolele 47 și 49 din Cartă, și a principiului caracterului personal al pedepselor recunoscut de statele membre ale Uniunii Europene . 5

Cu privire la al doilea aspect, întemeiat pe faptul că condițiile de audiere a reclamantei încalcă dreptul la un proces echitabil, vizat la articolul 6 din CEDO și la articolele 41 și 47 din Cartă, precum și cerința imparțialității 8

Cu privire la al treilea motiv, întemeiat pe încălcarea principiului egalității de tratament 11

Cu privire la al patrulea motiv, întemeiat pe încălcarea termenului rezonabil și pe imposibilitatea de a se apăra din cauza trecerii timpului între încetarea încălcării și a doua comunicare privind obiecțiunile ... 12

Cu privire la al doilea motiv, întemeiat pe încălcarea normelor privind prescripția 23

Cu privire la al cincilea motiv, întemeiat pe încălcarea Liniilor directoare, a principiilor individualizării pedepselor și proporționalității și a obligației de motivare 27

Cu privire la primul aspect, întemeiat pe refuzul de a reduce cuantumul amenzii din cauza contextului de fapt și juridic al prezentei proceduri 27

Cu privire la al doilea aspect, întemeiat pe refuzul de a reduce cuantumul amenzii din cauza crizei din sectorul hârtiei autocopiative 28

Cu privire la al treilea aspect, întemeiat pe încălcarea obligației de motivare în ceea ce privește parametrii calculului cuantumului amenzii 29

Cu privire la al șaselea motiv, întemeiat pe încălcarea Comunicării privind cooperarea și a principiilor proporționalității și egalității de tratament 30

Cu privire la cheltuielile de judecată 33